

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні соціально-економічні тенденції викликають необхідність осмислення та аналізу особливостей суспільно-економічного стану України, розробки стратегії розвитку країни з урахуванням того факту, що освіта є одним з видів економічної діяльності. Інтенсивний розвиток ринкових відносин та процеси світової глобалізації, як багатогранні цивілізаційні явища, визначають розвиток університетської освіти епохи Другої академічної революції (друга половина ХХ – дотепер), що характеризується створенням інтегрованого підприємницького університету, який поєднує науково-дослідницьку й інноваційно-підприємницьку діяльність (наука + освіта + інновації + промисловість + уряд) й потребує дослідження та прогнозування не на рівні окремих явищ чи фактів, а тенденцій, як узагальнених векторних характеристик, притаманних не лише конкретній країні або її освітній ланці, а має поширення та прояви континентального та трансконтинентального характеру.

Університетська освіта як історико-культурний феномен має свою історію, традиції, трансформативно-оновлюючий потенціал, реалізує місію та виконує функції, які перетворюють її на особливу цінність, зокрема, здійснює культурно-ідеологічний вплив на суспільну свідомість; виступає механізмом відбору та соціалізації панівних еліт; надає нові знання та здійснює наукові дослідження; готує кваліфікованих фахівців; передає культурний капітал. Університет, структура та напрями діяльності якого неодноразово змінювалися, відображаючи національно-історичні традиції та особливості, вимоги та потреби часу, виступає інструментом соціальних змін. Офіційний відлік університетська освіта України веде від Львівського університету (1661). Класичними університетами вважають Харківський (1804), Київський св. Володимира (1834), Новоросійський (1865) та Чернівецький (1875). Різна підпорядкованість українських земель (Російська та Австро-Угорська імперії, Польща, СРСР) суттєво вплинула на її розвиток.

ХХ ст. характеризувалось такими фундаментальними позиціями як інтелектуальний і моральний розвиток еліти; уніфікація викладання, наукових досліджень і знань; міжнародний обмін науковими знаннями тощо. Університет як місце передачі й поширення знань, пошуку істини й формування наукового пізнання у другій половині ХХ ст. починає трансформуватися в університет як простір для бізнесу та підприємництва (інтегрований університет, який поєднує науково-дослідницьку й інноваційно-підприємницьку діяльність), що є відображенням змін Другої академічної революції. На початку ХХІ ст. місію університету визначають у контексті реалізації таких взаємопов'язаних аспектів: суспільство знань і освіти; зв'язок підприємництва, вищої освіти та суспільного розвитку; зберігаючи його фундаментальну культурну місію як інтернаціонального інтелектуального форуму з етичною компонентою відносин між соціальними партнерами. Університетська освіта ХХІ ст. покликана зберігати культурне надбання в умовах глобалізації та транснаціоналізації, не перетворюючи університети на транснаціональні корпорації.

Актуальність і перспективність дослідження розвитку університетської освіти як явища з виокремленням та окресленням тенденцій зумовлюється високими

темпами соціально-економічного розвитку суспільства; структурними змінами в галузі вищої освіти; процесами глобалізації; міжнародним співробітництвом, інтеграцією України в європейський освітній простір; приєднанням України до Болонського та інших процесів; розвитком інформаційних технологій; створенням електронного навчального середовища.

Тенденції розвитку педагогічної університетської освіти окреслили О. Глузман, В. Луговий, О. Савченко, С. Сапожніков. Значущими для виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти є дослідження В. Андрущенка, В. Бега, О. Валецького, Л. Вовк, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, Н. Коротенко, В. Курила, В. Майбороди, С. Майбороди, В. Огнев'юка, Г. Поберезької, Н. Побірченко, Л. Сигаєвої, С. Сисоєвої, Є. Суліми та ін.

Питання розвитку університетської освіти України в контексті європейського простору вищої освіти розробляли В. Бобрицька, К. Гнезділова, М. Євтух, І. Каленюк, С. Курбатов, В. Москаленко, В. Огнев'юк, В. Прошкін, М. Степко, Г. Шевченко та ін. Науковці України, які пройшли стажування за програмою академічних обмінів імені Фулбрайта, працівники Інституту вищої освіти та Президії НАПН України актуалізували питання феномену університету та трансформацій університетської освіти.

Окремі аспекти розвитку університетської освіти розглядали О. Мещанінов (моделі, прогресивні та домінуючі тенденції розвитку), Т. Суловська (нарощування конкурентних позицій вітчизняних університетів), Л. Антонюк (тенденції розвитку дослідницьких університетів), Л. Полякова (тенденції механізмів державного управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів).

Зміни під час Другої академічної революції є предметом дослідження таких зарубіжних фахівців як Ф. Дж. Альтбах, Б. Барбер, П. Дракер, А. Келлер, Р. Мертон, Л. Райсбер, Л. Рамбле, Р. Хатчинс, Т. Хьюсен та ін. У вітчизняній практиці термін «Друга академічна революція» не набув масового поширення, та не коректно аналізувати й окреслювати зміни в університетській освіті в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. без урахування глобальних трансформаційних процесів та їх наслідків.

Визначено низку суперечностей, що об'єктивно існують у сфері університетської освіти, зокрема між:

- постійно зростаючим рівнем вимог до якості університетської освіти в умовах інтенсифікації та наявними умовами її діяльності;
- необхідністю прогнозувати зміни розвитку університетської освіти України та недостатнім урахуванням світових тенденцій;
- змінами суспільства знань у контексті Другої академічної революції та надостатньою гнучкістю університетської освіти;
- інтенсивністю досліджень тенденцій розвитку різних ланок освіти та недостатнім впровадженням міждисциплінарного підходу у виокремленні відповідних тенденцій;
- наростанням диспропорцій між підготовкою фахівців та попитом на них на ринку праці через прагнення університетів до збереження контингенту;

– потребою суспільства у висококваліфікованих випускниках університетів та недостатньою готовністю студентів до виконання вимог освітніх і наукових програм, адаптованих до світового освітнього простору.

Історіографічний пошук засвідчив, що виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти України у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. без урахування галузевих особливостей і підпорядкування не було предметом спеціального дослідження, зокрема і в контексті змін Другої академічної революції. З огляду на означену актуальність, ступінь дослідженості й доцільність розроблення проблеми для проектування єдиного концептуального напрямку освітньої політики країни обрано тему дисертаційного дослідження: **«Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи є складовою комплексних програм науково-дослідної роботи Інституту вищої освіти НАПН України «Концепція та методологія реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів» (2014 – 2016 рр.) (реєстраційний номер 0114U002516) та «Концептуально-методологічні основи проектування методів і засобів діагностики освітніх результатів у вищих навчальних закладах» (2011 – 2013 рр.) (реєстраційний номер 0111U000214).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 3 від 22.03.2012 р.) та узгоджена у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 24.04.2012 р.).

Мета дослідження: виокремити та обґрунтувати тенденції розвитку університетської освіти України періоду другої половини ХХ – початку ХХІ століття у контексті Другої академічної революції.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання:**

1. Схарактеризувати університетську освіту як історико-культурний феномен та визначити напрям дослідження.
2. Обґрунтувати теоретичні основи дослідження тенденцій розвитку університетської освіти.
3. Виокремити основні періоди розвитку університетської освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, схарактеризувати особливості кожного періоду та встановити тенденції.
4. Розробити (здійснити) класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти.
5. Визначити тенденції розвитку університетської освіти України з урахуванням змін Другої академічної революції.
6. Окреслити особливості підготовки знанневої людини в умовах сучасної університетської освіти.

Об'єкт дослідження: університетська освіта як історико-культурний феномен.

Предмет дослідження: тенденції розвитку університетської освіти України періоду другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Хронологічні межі дослідження тенденцій розвитку університетської освіти в Україні охоплюють період другої половини ХХ – початку ХХІ століття (з 1959 року до 2014 року). Нижня хронологічна межа (1959 рік) визначається прийняттям Закону

“Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” від 17 квітня 1959 року, в якому виокремлюється перспективний напрям розвитку університетів як центрів зосередження наукової думки, в яких відбувається поєднання освіти та науки, фундаментальних і прикладних досліджень з подальшим їх упровадженням у навчально-виховний процес через навчальні дисципліни. Верхня хронологічна межа (2014 рік) визначається прийняттям Закону України “Про вищу освіту” в редакції від 09 вересня 2014 року, яким окреслено розширення можливостей закладів вищої освіти через автономію вищих навчальних закладів, академічну мобільність, академічну свободу та рейтингування українських університетів і входженням їх до загальносвітових рейтингів. Зазначені часові межі співпадають з періодом Другої академічної революції (друга половина ХХ століття – дотепер), яка кардинально змінює та визначає розвиток університетської освіти в Європі та світі.

Концепція дослідження. Провідними концептуальними ідеями дослідження є: 1) функціонування вітчизняної університетської освіти є ефективним за умови врахування змін Другої академічної революції, яка за часом співпадає з хронологічними межами дослідження, наявних мегатенденцій, особливостей національної системи вищої освіти, зокрема університетської, та ознак феномену університету як когнітивної моделі всесвіту; 2) університетська освіта має конкретно-історичний характер і залежить від соціокультурного, історико-культурного та соціально-економічного рівня суспільного життя, рівня розвитку науки та освіти, запитів держави і суспільства щодо забезпечення ринку праці у високваліфікованих фахівцях, здатних швидко адаптуватися до змін.

Концепція дослідження містить чотири взаємопов’язаних концепти, які сприяють реалізації поставленої мети: *методологічний* (розкриває взаємодію загально– та конкретно-наукових підходів до виокремлення тенденцій розвитку вітчизняної університетської освіти в окреслений період), *історичний* (передбачає історичну ретроспекцію розвитку університетської освіти з визначенням та характеристикою періодів її розвитку в окреслених хронологічних межах), *теоретичний* (зумовлює виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти як у межах визначених періодів, так і відповідно до здійсненої класифікації), *практичний* (окреслює розширення прикладного аспекту – продукування нового знаннєвого продукту в межах виокремлених тенденцій розвитку університетської освіти для розв’язання окремих суперечностей).

Методологічний концепт уможливілює розгляд предмета дослідження на основі таких підходів:

– *цілісного* (характеризує об’єкт як динамічну структуру, розвиток якої визначається постійною зміною станів відносної рівноваги і нерівноваги її внутрішніх сил і тенденцій, які не завжди можна зрозуміти і тим більше вплинути на них ізольовано ¹),

¹ Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : Методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. – 278 с. – С. 76.

- *системного* (передбачає вивчення об'єкту як системи з множинністю елементів і впорядкуванням системотвірних зв'язків між цими елементами),
- *синергетичного* (ґрунтується на положенні теорії спільної дії, що в залежності від ступеня відкритості системи взаємодіють між собою не лише у формі боротьби протилежностей, а й співробітництва),
- *комплексного* (для встановлення взаємозв'язків досліджуваного явища, врахування зовнішніх впливів, усунення випадкових факторів),
- *міждисциплінарного* (як основи для створення нового знання / інноваційного / креативного інформаційного продукту через переосмислення взаємозв'язків і взаємозалежностей між галузями знань, які сприймаються не як відокремлені, незалежні та непов'язані, а як різні прояви ноосферного знання утворення, що є проявом планетарної свідомості та нового планетарного мислення),
- *компетентнісного* (як відображення результатного (а не процесного) навчання для підготовки конкурентноспроможного на ринку праці випускника університету з упровадженням у його підготовку багатовекторних підходів до організації навчання і викладання),
- *діяльнісного* (для дослідження реального процесу взаємодії людини з навколишнім середовищем з метою розв'язання життєво важливих завдань через інтерпретацію змісту власної діяльності дослідника),
- *культурно-антропологічного* (для збереження культурних традицій університетської освіти через розвиток особистості),
- *парадигмального* (для обґрунтування переходу від однієї парадигми до іншої в контексті суспільних вимог і трансформацій),
- *цивілізаційного* (для акцентування уваги на факторах (культура, свобода особистості, інтелектуальна діяльність, роль у суспільстві тощо), які визначають цивілізацію як культурно-історичну систему з притаманними ознаками (тип культури, роль людського фактору та суспільно-політичних інституцій у розвитку соціальних процесів),
- *акмеологічного* (для виявлення закономірностей розвитку людських спільнот з метою формування зрілої особистості в умовах університетської освіти).

Методологічною основою дослідження є філософські положення теорії пізнання про єдність процесів, взаємовпливів та взаємозалежностей явищ навколишньої дійсності в конкретно-історичних умовах з урахуванням рівня соціокультурного й історико-культурного прогресу суспільного життя; концептуальні положення системного аналізу теорії й практики педагогічних процесів; принципи науковості, цілісності, історизму, об'єктивності, що поєднує історичні, економічні, політичні, соціальні, культурні, освітні чинники; єдності історичного та логічного; наступності, системності; розуміння університетської освіти як суб'єкта історичного процесу, визнання університетської освіти як феномена, що сприяє розвитку особистості людини; принципи культурно-антропологічного, парадигмального та цивілізаційного підходів, за яких історико-педагогічні процеси аналізуються в контексті співвідношення, становлення і розвитку культури; діалектична теорія взаємозв'язку, взаємообумовленості і цілісності явищ об'єктивної реальності; принципи єдності теорії та практики; синергетичний підхід до розгляду системи вищої освіти як відкритої та здатної до самоорганізації.

Основою методології дослідження на філософському рівні є положення про нерозривний зв'язок культури і освіти; загальнотеоретичні і методологічні положення філософії щодо розвитку світоглядної функції, єдності теорії і практики; на рівні загальнонаукової методології – положення про тенденційність розвитку та ноосферизацію вищої освіти, що виокремлені на основі цілісного, системного, синергетичного, міждисциплінарного підходів; на рівні конкретно-наукової методології – концептуальні ідеї історико-педагогічного аналізу розвитку університетської освіти, виокремлені з урахуванням вимог комплексного та діяльнісного підходів і принципів сутнісного аналізу й єдності історичного та логічного; на технологічному рівні – методика проведення дослідження тенденцій розвитку вітчизняної університетської освіти в контексті змін Другої академічної революції.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження:

теоретичні: загальнонаукові – аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація (для обґрунтування вихідних теоретичних позицій, систематизації поглядів і підходів з окресленої проблематики, визначення базових понять дослідження та вибудови понятійно-категоріального апарату); конкретно-наукові – історико-ретроспективний, історико-структурний (для систематизації історіографії досліджуваної проблеми, розроблення структури дослідження, характеристики становлення і визначення особливостей розвитку університетської освіти); конструктивно-генетичний, хронологічний (для створення періодизації розвитку університетської освіти в окреслених хронологічних межах); діахронний, проблемно-тематичний, праксиметричний (для дослідження прогресивних змін, виокремлення та визначення тенденцій розвитку університетської освіти в Україні та окреслення перспективних векторів її розвитку);

емпіричні: консультації, контент-аналіз стратегій, національних доповідей та інших документів щодо стану університетської освіти (для відстеження об'єктивних і суб'єктивних оцінок фахівців стосовно виокремлення пріоритетних напрямів розвитку освіти в контексті національних, європейських і світових трансформацій суспільства); моделювання, проектування (для окреслення особливостей підготовки знанневої людини в сучасному університеті).

Джерельну базу дослідження становлять:

- *законодавчі та нормативні документи щодо розвитку вищої освіти України:* Закон України “Про освіту” (1991, 1996), Закон України “Про вищу освіту” (2002, 2014), Закон України “Про транскордонне співробітництво” (2004), національні програми (розвитку освіти, економічних реформ), національні доктрини, національні стратегії (розвитку освіти), концепції розвитку (неперервної освіти, університетів), національні доповіді, аналітичні доповіді, довідки та звіти; Біла книга національної освіти України (2009), Декларація Тисячоліття (2000), Цілі Розвитку Тисячоліття (2011, 2013), документи ЮНЕСКО, галузевий стандарт; постанови Кабінету Міністрів України, листи та накази МОН України; угоди про партнерство та протоколи до них; укази Президента України;

- *нормативні документи радянського періоду*: закони, постанови, накази, інструкції, резолюції з'їздів, рішення партії та уряду;
- *європейські нормативні документи, які визначають стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти*: комюніке, декларації, доповіді, довідникові документи;
- *нарративні джерела*: монографії, дисертації, підручники, статті тощо;
- *електронні ресурси національних бібліотек, науково-дослідних установ і провідних університетів України*.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: *вперше* представлено класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти за різними ознаками: *за регіоном розповсюдження*: мегатенденції (або глобальні тенденції), субтенденції, регіональні тенденції; *за рівнем встановлення пріоритетів розвитку та впровадженням (виокремленням) у процесі стратегічного планування і соціально-економічного розвитку*: транснаціональні, національні, субнаціональні; *за часовою тривалістю*: наскрізні тенденції, локальні тенденції; *за наслідками, які можна оцінити*: позитивні тенденції, негативні тенденції, дискурсивні тенденції; *за характерними ознаками*: спільні тенденції, суперечливі тенденції; *за динамікою прояву*: прогностичні тенденції, динамічні тенденції, еволюційні тенденції; *за ступенем підпорядкованості*: головні, підпорядковані; *за ступенем прояву*: актуальні, потенційні;

визначено та схарактеризовано нові тенденції розвитку університетської освіти в умовах євроінтеграції, на яких раніше не акцентувалось уваги саме як на тенденціях: *трансграничності* (розширення можливості доступу до освіти за рахунок відкритих освітніх ресурсів, дистанційного навчання й інформаційно-комунікаційних технологій; створення мега-університетів); *політизації* (державна підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів, багатоаспектності третинної освіти, прогнозування змінних потреб освітньої сфери; політичні рішення щодо фінансування діяльності університетів, диверсифікація прибутків); *інституціоналізації* (визначення профілів, пріоритетів, місії, інструментарію тощо – створення потенціалу суспільної користі університетської освіти); *консолідація* (об'єднання університетів з метою вирішення спільних проблем та стратегічних завдань; співпраця між урядами, закладами, студентами, співробітниками, працедавцями тощо); *комерціалізація / або комерціалізація і конкуренція* (рух інтелектуального капіталу щодо створення взаємовигідного для всіх учасників ринкового продукту із об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання прибутку); *ноосферизації університетської освіти* (формування критично-інноваційного потенціалу університету та нового мислення людини в умовах університетської освіти) та *зростання соціальної відповідальності* (реагування на соціальні, економічні, наукові та культурні аспекти; формування глобальних знань для розв'язання глобальних проблем, розвиток критичного мислення та активної громадянської позиції; інформованість, відкритість і прозорість діяльності закладу в рамках його автономії); репрезентовано український вектор розвитку університетської освіти;

удосконалено розподіл тенденцій розвитку університетської освіти періоду Другої академічної революції, які притаманні Україні: на рівні мегатенденцій, субтенденцій, локальних тенденцій; періодизацію розвитку університетської освіти в

Україні в окреслених хронологічних межах з виокремленням притаманних кожному періоду особливостей та тенденцій розвитку: радянської доби (1959 – 1991 рр.); незалежної України (1991 – 2014 рр.) та етапів: поєднання освіти і науки (50-і – 70-і рр. XX століття); модернізації в епоху нестабільності (80-і рр. XX століття); інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. XX – 2003 р.); реформаційні процеси в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.);

подальшого розвитку набули: наукові положення щодо групування тенденцій (розвитку, оцінення, встановлення або отримання / вилучення, прояву); підготовки знаннєвої людини в умовах магістратури на засадах компетентнісного підходу; значення міждисциплінарності як основи продукування нового знаннєвого / інноваційного / креативного інформаційного продукту; сутності університетської освіти як історико-культурного феномену.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що його основні результати та висновки стали основою розроблення та впровадження в освітній процес ВНЗ: навчальних програм “Вступ до університетських студій”, “Університетські студії” (Сучасна університетська освіта), “Робота з архівними (історичними) джерелами”, “Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця”; змістових модулів навчальних дисциплін “Педагогіка вищої школи”, “Історія вищої освіти України”, “Основи педагогічної інноватики”, “Моделювання діяльності фахівця”, “Корпоративна культура”, “Порівняльна педагогіка” для магістрантів, “Історія педагогіки” (інтегрована), “Педагогіка” (інтегрована) для бакалаврів; змістових модулів “Тенденції розвитку університетської освіти в контексті Другої академічної революції”, “Нормативне забезпечення університетської освіти в Україні”, “Декларація тисячоліття”, “Цілі розвитку тисячоліття, адаптовані для України”, “Глобальні Цілі Розвитку Тисячоліття в контексті сталого розвитку суспільства”, “Освітні технології” для слухачів підвищення кваліфікації (розміщено на платформі Moodle).

Матеріали дослідження залучались викладачами вищих навчальних закладів у процесі освітньої та освітньо-наукової діяльності, під час викладання дисциплін університетських, історико-педагогічних, порівняльно-педагогічних студій та у закладах системи післядипломної педагогічної освіти.

Теоретичні результати та наукові положення дисертаційного дослідження можуть бути використані для розв’язання науково-теоретичних і практичних завдань реформування університетської освіти, формування національної освітньої політики. Систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал, результати дослідження, апробовані в реальному освітньому процесі на магістерських програмах можуть стати основою для міждисциплінарних розробок в галузі університетології, освітології, сек’юритології та ноосферизації освіти.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка № 53 від 21.12.2015 р.), Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 97 від 25.11.2015 р.), Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (акт № 918/04 від 22.11.2015 р.) Донецького інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 84/12-15 від 03.12.2015 р.), Українського Католицького Університету (довідка № 351/15 від 23.11.2015 р.),

Ізмаїльського державного гуманітарного університету (акт № 1-7/985 від 20.11.2015 р.), Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (довідка № 1957 від 20.11.2015 р.), Київського університету імені Бориса Грінченка (акт № 1015 від 04.11.2015 р.), Української інженерно-педагогічної академії (довідка № 106-04-105 від 23.09.2015 р.), Херсонської академії неперервної освіти (довідка № 01-23/352 від 25.06.2015 р.), у роботу Управління освіти і науки міської ради м. Дніпродзержинська (довідка № 01-08/80 від 19.11.2014 р.), Дарницької районної в місті Києві державної адміністрації управління освіти гімназії № 267 м. Києва (довідка № 65 від 28.05.2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною науковою працею. У дисертації не використовувались ідеї та розробки, що належать співавтору. В опублікованих у співавторстві з М. Б. Євтухом наукових працях авторськими є [9] – ідея щодо продукування нового знанневого продукту, представлена через призму академічної чесності (нечесності), що безпосередньо пов'язано з питанням авторських прав і захисту інтелектуальної власності; проз'юмеризму та стресогенності, утвердженням парадигми людиноцентризму та аксіологічної парадигми управління; визначення освітнього лідерства та створенням системи меритократії; [10] – положення про формування людини нового покоління у контексті парадигми планетарного мислення ХХІ століття; [37] – особливості та напрями транскордонного співробітництва в університетському секторі освіти.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати роботи було представлено в доповідях і повідомленнях на конференціях, семінарах, читаннях, круглих столах різного рівня: *міжнародних* – «Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів» (Київ, 2011), «Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір» (Київ, 2012), «Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства» (Київ, 2012), «Проблеми емпіричних досліджень у психології» (Київ, 2012, 2013), «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Київ – Черкаси, 2012; Київ – Ялта, 2013; Київ – Кіровоград, 2014; Київ – Кам'янець-Подільський, 2015), «Modern problems of education and science» (Будапешт, Угорщина, 2013), «Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи» (Львів, 2013), «Ідеї академіка В.І. Вернадського та проблеми сталого розвитку регіонів» (Кременчук, 2013), «Цілі та результати освітніх реформ: українсько-польський діалог» (Київ, 2013), «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор» (Ялта, 2013), «Вища школа: інтеграція і співробітництво освітніх систем» (Черкаси, 2013), «Освітня політика держави: філософія, методологія, практика» (Київ, 2013), «Педагогические основы становления субъектности в образовательном пространстве: проблемы, поиск, решение» (Біробіджан, Росія, 2013), «Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу» (Київ, 2013), «Психолого-педагогічні засади діяльності фахівця: історія, теорія, практика» (Херсон, 2013), «1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи» (Київ, 2014), «Викладач і студент: умови особистісно-професійного зростання» (Черкаси, 2014), «Акмеологія – наука ХХІ століття» (Київ, 2014), «Pedagogy of 21st century: teaching in the world of constant information flow» (Budapest, Hungary, 2014), «Professional and Professionalism development: theory and practice»

(Dobrich, Bulgaria, 2014), «Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України» (Київ, 2014), «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2014), «Університет і лідерство» (Київ, 2014), «Ukraine – EU. Modern technology, business and law» (Kosice, Slovakia, 2015), «Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри» (Київ, 2015), «Освіта як фактор формування людського капіталу та економічного розвитку» (Черкаси–Добрич, 2015), «Становлення та розвиток акмеології: теоретичні і прикладні аспекти» (Житомир, 2015), «Сучасні проблеми підготовки вчителя і його професійного удосконалення» (Чернігів, 2015), «Освіта для сталого розвитку: міжконтинентальний діалог інтелектуалів» (Київ, 2015), «Pedagogy and Psychology in the age of globalization – 2015» (Budapest, Hungary, 2015); *міжнародного тижня освіти* дорослих в Україні (2012); *всеукраїнських – «Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика»* (Херсон, 2011, 2012), «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Бердянськ, 2012), «Особистість у просторі виховних проєктів» (Київ, 2012), «Традиції та новації сучасної освіти в Україні» (Сімферополь, 2013), «Перспективи розвитку освіти й суспільства в парадигмі синергетичного мислення» (Херсон, 2013), «Інноваційний розвиток освіти і науки: проблеми та перспективи» (Київ, 2013), «П'яти Сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2014), «Реалізація тенденцій управління впровадженням здоров'язберезувальних технологій в освітній простір України» (Київ, 2015), «Особистість в екстремальних умовах» (Львів, 2015), «IV Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Гуманітаний всесвіт: люди, ідеї, події» (Львів, 2015); *методологічних семінарах НАПН України – «Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації»* (Київ, 2014), «Інтеграція освіти і науки – необхідна умова інноваційного розвитку країни» (Київ, 2015), *обласних – «Формування у дітей і молоді ціннісного ставлення до держави і суспільства: історія, реалії та перспективи»* (Херсон, 2013).

Результати дисертаційного дослідження доповідались на засіданнях відділу інтеграції вищої освіти і науки Інституту вищої освіти НАПН України (2012 – 2015), докторських студіях та науково-методологічних семінарах на постійній основі Київського університету імені Бориса Грінченка (2014), засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка (2012 – 2015).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 59 публікаціях автора (з яких 56 одноосібних), з них: монографій – 1 одноосібна, 4 колективні; статей у фахових виданнях України – 29 (з яких 2 у співавторстві, в електронному виданні – 1), статей у зарубіжних періодичних виданнях – 5 (з яких 1 у співавторстві), матеріалів конференцій і тез – 18 (з яких 1 – у зарубіжному виданні), авторських одноосібних робочих навчальних програм, що видано друком – 2.

Кандидатську дисертацію «Розвиток політехнічної освіти у вищих педагогічних навчальних закладах України (XX століття)» захищено у 2007 році. Її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувались.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (615 найменувань, з яких 11 джерел іноземною мовою, 104 електронні інформаційно-освітні ресурси) на 77 сторінках, 5 додатків на 113 сторінках, 12 таблиць. Загальний

обсяг дисертації становить 567 сторінок друкованого тексту, із них 362 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження; визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження; джерельну базу; наукову новизну, практичне значення; наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження.

У першому розділі «**Університетська освіта як історико-культурний феномен**» розкрито сутність феномену університетської освіти (історичний аспект), становлення світової університетської освіти та особливості розвитку університетської освіти в Україні до середини ХХ століття.

Наголошено, що університет як історико-культурний феномен має свою давню історію, традиції, трансформативно-оновлюючий потенціал для усіх сфер суспільства. Зазначений феномен пізнається з урахуванням суспільних функцій університету, які перетворюють його на особливу цінність, дозволяючи реалізувати свою місію в будь-якому суспільстві.

Окреслено моделі підготовки фахівців в університеті: від моделей відчуття вищості та цілеспрямованої підготовки еліти (гумбольдтівської (німецької), наполеонівської (французької), англосаксонської) через практико-орієнтовані німецьку (мобілізаційно-реформаційну), французьку (абсолютистсько-політичну), британську (еклектичну) та американську (мобілізаційно-колоніальну) до триєдності навчання, наукового дослідження і виховання. Власне університет історично пройшов такі моделі організації: університет студентів (корпорація з чотирма факультетами, виборами студентського ректора; студентським самоврядуванням), університет викладачів (система факультетів з централізованим навчанням, групуванням викладачів за дисциплінами та присвоєваними вченими ступенями), колегіальний тьюторський університет (централізоване навчання, існування студентських об'єднань), коледж-університет (проміжна модель, орієнтована на централізацію навчання в окремих структурних підрозділах із загальним контролем). Джерелами сучасного університету є моделі: гумбольдтівська (1809) з притаманною їй єдністю навчання та наукових досліджень і ньюменівська (1873), що стверджувала університет як місце об'єднання викладачів і учнів, місце спілкування та обміну думками через особистісну взаємодію на території усієї країни, які мають спільні ознаки: інтелектуальний та моральний розвиток еліти; уніфікація викладання, наукових досліджень та знань; міжнародний обмін науковими знаннями і отримання знань.

ХХ століття утвердило університетську освіту як таку, що дає змогу людині стати культурною і розвиватися паралельно часу (Х. Ортега-і-Гасет) без обов'язкового виконання функції наукового дослідження, реалізуючи такі позиції: навчання інтелектуальним професіям; наукові дослідження та підготовка майбутніх дослідників; викладання культури як системи життєвих ідей, притаманних певному часу; визначення обмеженості можливості навчатися як основи викладання, що

визначає функції університету: передачу культури, навчання професіям, наукове дослідження та навчання нових людей науці.

Залишаючись цілісним утворенням упродовж століть, університет як соціальна інституція, незважаючи на організаційні, структурні та інші зміни, зберігає статус методологічного центру розвитку систем освіти і лідера змін (зміни типів і видів університетів, змісту освіти, впровадження інновацій тощо), реалізуючи (за К. Ясперсом) основні завдання: дослідження, навчання й здобування певних професій; освіта і виховання; базоване на спілкуванні духовне життя (завдання може бути виконаним за умови спілкування мислячих людей); космос наук (структура університету презентує сукупність наук, доповнюючи їх виконанням цивілізаційної ролі) (К. Тімірязєв).

Ідея університету як місця передачі й поширення знань, пошуку істини й формування наукового пізнання у другій половині ХХ століття зіткнулася з ідеєю університету як простору для бізнесу та підприємництва (створення корпоративних університетів), що є свідченням тенденції перетворення університету на інституцію продукування прикладних знань, створення комерційних філіалів чи консорціумів, орієнтованих на отримання прибутку, концентрації зусиль на організації й проведенні прикладних досліджень.

Зазначено, що впродовж історії структура університетів, напрями їхньої діяльності неодноразово змінювалися, відображаючи не лише національно-історичні традиції та особливості, а й вимоги та потреби часу, його специфіку. Впливаючи на соціально-економічний розвиток суспільства, університет як інструмент цивілізаційного розвитку, когнітивна модель Всесвіту, де поєднані знання про цілісність буття, природні процеси та закономірності, теологічні, соціально-економічні, юридичні, історико-культурні, лінгвістичні, психологічні та інші феномени є центром генерації знання, спрямованого на розв'язання проблем суспільства.

Окреслено становлення світової університетської освіти від відкриття Аудиторіуму (425 р.) та Аль-Азгару (988 р.) через утворення корпорацій – перших університетів в Європі до епохи пізнього середньовіччя. Представлено особливості викладання у різних європейських університетах епохи середньовіччя дисциплін тривіуму (граматика, риторика, логіка) і квадривіуму (арифметика, геометрія, астрономія, музика), трьох філософій (натуральна, моральна / практична, метафізична), їх змістове наповнення та його залежність від країни розташування університету та здійснюваного релігійного впливу.

Наведено історію становлення університетської освіти в Україні, що мала свої характерні особливості. Порівняно із західноєвропейськими університетами українські заклади мали іншу структуру, організацію навчального процесу, кадрове забезпечення, що, однак, давало змогу продовжувати навчання в європейських університетах. Провідними вітчизняними закладами у ХVII столітті були Львівський університет та Києво-Могилянська академія як регіональні навчальні заклади, становлення і розвиток яких відбувались у відмінних політико-культурних умовах. Зразками класичної університетської освіти ХІХ століття стали імператорські університети: Харківський, Київський св. Володимира, Новоросійський. На початок ХХ століття кількість університетів в Україні не зросла, хоча за часів Центральної

Ради розглядалися проекти їх відкриття. Різна підпорядкованість українських земель у XIX – на початку XX століття (Російська імперія, Австро-Угорська імперія, Польща, СРСР) вплинула на розвиток університетської освіти цього періоду.

Пропагуючи першість наукового знання та його прикладного значення в техніці й громадських формах життя, В. Вернадський засвідчує необхідність поєднання наукової організації з вищою школою, що знайшло в Україні впровадження на початку XXI століття (створення науково-дослідницьких університетів), наголошуючи на демократичності науки, яка за своїми результатами не повинна бути пов'язана з визначеними формами суспільного ладу, а реалізовувати через особистий склад його викладачів університету загальнолюдські позиції: розвиток знання та його наукову організацію; демократизацію суспільного та державного життя; розповсюдження єдиної культури на всю земну кулю.

У 1919 році університети як заклади вищої освіти в Україні було скасовано. Їх діяльність відновлено лише у 30-х роках XX століття. У 1943/44 н. р. на території України діяло три університети, у 1944/45 н. р. – шість, у 1961 р. – сім. З 60-х років починається процес реорганізації окремих педагогічних інститутів в університети: Донецький педагогічний інститут реорганізовано в Донецький державний університет (1965 р.), Кримський – в Сімферопольський державний університет (1972 р.), Запорізький – в Запорізький державний університет (1985 р.). Після проголошення незалежності України (1991 р.) практично всі педагогічні інститути, розташовані в обласних центрах, було реорганізовано у державні університети, а згодом й у національні.

На основі здійсненої характеристики університетської освіти виявлено тенденції її розвитку в епоху середньовіччя: автономія університетів; гуманізація та гуманітаризація університетського знання; зміна змісту навчальних дисциплін відповідно до вимог часу, державних потреб та унормовуючих актів; світський та громадянський характер університетської освіти; двомовність закладів освіти; мобільність студентського та викладацького складу; в період XIX – першій половині XX століття: зміна систем навчання; обмеження доступу до вищої освіти; централізація системи освіти; частковий занепад університетської освіти (закриття університетів в Україні); втрата університетської автономії; педагогізація університетської освіти.

У другому розділі **«Теоретичні основи дослідження тенденцій розвитку університетської освіти»** окреслено основні методологічні підходи до здійснення дослідження, міждисциплінарність визначено основою дослідження університетської освіти, прослідковано еволюцію базових освітніх понять в окреслених хронологічних межах дослідження: другій половині XX – початку XXI століття, визначено тенденції розвитку вищої, зокрема університетської освіти України, виокремлені та схарактеризовані у дослідженнях вітчизняних науковців; представлено класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти.

Наголошено, що глобалізм, передбачаючи переосмислення економічних, екологічних, комунікаційних, інформаційних та інших аспектів щодо їх природи й співвідношення з культурою та культурною сутністю техніко-техногенних процесів на рівні протистояння наднаціонального і національного виявляється і через встановлення лідерства: країн, технологій, наукового знання у формі когнітивного /

креативного продукту тощо. Зазначено, що в межах однієї галузі знань (сфери господарства) складно створити новий продукт, оскільки інтеграційні процеси в суспільстві досягли такого рівня, що новий продукт можна згенерувати лише на межі існуючих галузей знань, про що свідчить, наприклад, виникнення нових інтегрованих наук: сек'юритології (науки про безпеку), освітології (науки про освіту), університетології (науки про університетську освіту як феномен) та ін.

Вбачаючи міждисциплінарність основою для створення нового знаннєвого продукту в інформаційному суспільстві, зауважимо, що новий знаннєвий / інноваційний / креативний інформаційний продукт є результатом досліджень (фундаментальних і прикладних) теоретичного та винахідницького характеру. Інформаційне суспільство характеризується переосмисленням взаємозв'язків і взаємозалежностей між галузями знань, які сприймаються не як відокремлені, незалежні та непов'язані, а як різні прояви ноосферного знаннєвого утворення, що є проявом планетарної свідомості та нового планетарного мислення. Таким чином, лише інтеграція може репрезентувати креативний інформаційний продукт.

Знання в інформаційному суспільстві стають безпосередньою продуктивною силою, що вимагає вміння застосовувати дедалі новіші знання, набуті впродовж життя, у власній практичній діяльності; характеризуються різноманіттям джерел, базуються на глобальній інформаційній інфраструктурі та залежать від таких пріоритетних сфер людської діяльності, як наука, технології, політика, економіка, культура та освіта. Їх вже не можна визначити в межах класичних дисциплін, вони є комплексними, проблемно-орієнтованими та міждисциплінарними, одночасно індивідуальними й колективними, набуваючи синергетичного характеру.

Оскільки освіта є видом економічної діяльності, а її розвиток здійснюється в конкретних історичних, політичних, суспільних та соціальних умовах, практично неможливо розглядати її розвиток, феномен, тенденції, перспективи без залучення економічних знань, політичних (включаючи націєтворчі), юридичних (правове забезпечення і відповідальність), історичних, соціономічних, філософських, власне освітянських та інших знань, що, з одного боку, ускладнює проведення досліджень (складно охопити усі аспекти), з іншого – сприяє дослідженню на межі наукового знання і, відповідно, створенню нового знаннєвого продукту.

Визначено базові поняття дослідження, які є невіддільними складовими університетської освіти, що дає змогу максимально об'єктивно проаналізувати розвиток університетської освіти з точки зору векторності її розвитку: «освіта», «університет», «університетська освіта», «тенденції», «тенденційність», «тенденції розвитку університетської освіти».

Освіта, як соціальна інституція та одна з найважливіших галузей невиробничої сфери, за своєю значущістю та впливом на соціально-економічний і культурний розвиток суспільства посідає належне місце в ряду: політика, економіка, наука, техніка, мистецтво. У визначенні освітніх понять переважають педагогічний і соціологічний підходи, проте і в межах цих підходів немає цілісності та одноставності думок і переконань, не вироблено єдиного незаперечного тлумачення понять, і діапазон розуміння часто визначається авторським баченням, тому вбачаємо за коректне наводити тлумачення зазначених понять, представлених переважно у

словниках, енциклопедіях і глосаріях, окремих нормативно-правових документах тощо.

На основі прослідкованої еволюції цих понять у визначених хронологічних межах робимо висновок, що в кожену епоху їх тлумачення змінюється, корелюючись із суспільно-політичними, економічними, освітніми змінами, враховує досягнення науки, техніки, технологій, відтворює та відображає інтелектуальний ресурс нації і країни. Наприкінці ХХ століття під університетською освітою розуміємо не лише знанневий та вмінневий компоненти, які надається в багатопрофільному вищому навчальному закладі, а формування особистості з моральними та духовними цінностями, спроможної займатися науковими дослідженнями та підвищувати власний загальнокультурний рівень. Університетську освіту на початку ХХІ століття розуміємо як цілісну, поліфункціональну та полісмыслову структуру, що передбачає її здобуття в основному типі закладу вищої освіти – університеті, який є провідним інтелектуальним осередком суспільства і на засадах автономії, академічної свободи здійснює освітню, дослідницьку, інноваційну діяльність; реалізує місію, візію, цілі, завдання і функції вищої освіти, зокрема людинотворчу, технологічну, гуманістичну.

Тенденцію розглядаємо як спрямований розвиток будь-якого явища або процесу. Тенденція слугує формою прояву законів, котрі не мають іншої реальності, окрім як у наближенні, оскільки окремі явища та процеси, притаманні глобалізованому суспільству, досліджувати можна лише у наближенні. Тенденція визначається як напрям розвитку будь-чого, а тенденційність – переважно як упередженість. У дослідженнях розвитку вищої освіти є певна частка упередженості, що проявляється в авторській позиції щодо виокремлення та тлумачення тенденцій і тенденційності її розвитку. Явище може мати різні, навіть протилежні тенденції, водночас різні системи мають подібні тенденції розвитку.

Наголошено, що університетська освіта як глобальна корпоративна система підготовки висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, кадрів вищої кваліфікації, світової еліти не обмежується рамками регіону, нації, країни. Тому, визначаючи основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику, необхідно враховувати світові тенденції. Поняттям «тенденції» будемо окреслювати векторні напрями розвитку та / або можливість тих чи інших подій розвиватися в даному напрямі.

Провідними тенденціями розвитку неперервної освіти в Україні визначено: орієнтацію на особистість (у розумінні діяча суспільного розвитку, свідомого індивіда, який посідає певне становище у суспільстві та виконує певну громадську роль); відкритість і доступність цієї системи кожній людині на кожному ступені освіти; гнучкість освітньої системи у виборі стилю, типу набуття людиною знань, умінь і навичок; створення цілісного «освітнього простору».

У контексті зазначених тенденцій розвитку неперервної освіти в Україні в дослідженнях вітчизняних науковців виокремлено та схарактеризовано такі тенденції, які мають / або можуть мати місце і в університетському секторі освіти: – нагромадження знань; – розвитку самоврядування; – розвитку сфери технічного захисту інформації; – захисту права інтелектуальної власності; – гендерної політики; – гуманітарного знання; – науково-технічного розвитку; – використання наявних ресурсів; – розвитку транскордонного співробітництва; – розвитку інституту прав

людини; – розвитку парадигм; – розвитку світового ринку ІКТ; – інтенсифікації; – розвитку наукової діяльності; – формування та розвитку ринку освітніх послуг; – виховного процесу у сучасних вищих навчальних закладах; – зміни статусу; – тенденції впливу ЗМІ; – регулювання сфери зайнятості; – взаємозв'язку ринку праці та ринку надання освітніх послуг; – формування геополітики та геостратегії; – етнонаціональних процесів; – застосування ІТ для підвищення якості навчання у ВНЗ; – медіаглобалізації; – розвитку технократичного та гуманістичного підходів; – розвитку сучасної соціокультурної ситуації в суспільстві; – зміни основних соціальних пропорцій; – процесу вивільнення працівників; – інноваційно-інвестиційної діяльності; – розвитку державного управління вищої освіти; – у просвітницькій сфері; – еволюції наукових ідей та винаходів; – розвитку університетських організацій; – перетворення університету на інституцію продукування прикладних знань; – фундаменталізації університетської освіти; – розгортання освітніх дискурсів; – розвитку засобів наукової комунікації тощо. Ці тенденції мають свої прояви залежно від геополітичної, соціально-економічної, правової та адміністративної ситуації.

В Україні здійснюються наукові розвідки, де авторами виокремлено тенденції розвитку вищої освіти, які умовно систематизуємо таким чином: – тенденції розвитку освіти дорослих; – тенденції розвитку вищої освіти; – тенденції розвитку педагогічної університетської освіти; – тенденції розвитку університетської освіти; – тенденції розвитку неформальної освіти. Закцентовано увагу на групі тенденцій розвитку університетської освіти.

На основі здійсненого аналізу наукових джерел засвідчуємо, що тенденції розвитку університетської освіти виокремлює О. Мещанінов (прогресивні тенденції розвитку університетської освіти та домінуючі), Т. Суловська (аналізує тенденції та масштаби розвитку транскордонної освіти в контексті інтеграції, визначаючи основні напрями нарощування конкурентних позицій вітчизняних університетів), Л. Антонюк (визначає тенденції розвитку дослідницьких університетів), Л. Полякова (тенденції у контексті визначення механізмів державного управління інформаційно-освітнім середовищем інноваційних університетських комплексів).

Вирізняють різні підходи (або способи) відстеження (виокремлення) тенденцій, використовувані в сучасних європейських наукових розвідках, залежно від методів дослідження та способів отримання й викладення одержаної інформації, що дає змогу групувати тенденції. Залежно від поставлених цілей і тлумачення поняття «тенденція (trend)» розрізняють такі підходи до групування тенденції: – тенденції розвитку (trends as development), – тенденції оцінювання (trends as estimation), – тенденції встановлення або отримання / вилучення (trend-setting or deriving trend), – тенденції як прояв (trend as issue).

На основі аналітичних доповідей, національних звітів, проектів розвитку вищої освіти та інших стратегічних світових і вітчизняних документів, наукових розвідок та власних переконань нами виокремлено такі групи тенденцій:

за регіоном розповсюдження: мегатенденції – притаманні певній сфері діяльності (наприклад, освітній) у переважній більшості країн світу (тенденції світового масштабу); субтенденції – притаманні певному сектору сфери діяльності (наприклад, університетський сектор освітньої сфери) у більшості країн світу (які

мають цей сектор); регіональні тенденції – притаманні певному сектору сфери діяльності і мають характерні ознаки та / або прояви у конкретному регіоні, області (інколи країні); / мегатенденції та субтенденції можна об'єднати в групу глобальних тенденцій /; *за рівнем встановлення пріоритетів розвитку та впровадженням (виокремленням) у процесі стратегічного планування і соціально-економічного розвитку*: тенденції транснаціонального рівня – визначаються на наддержавному рівні; тенденції національного рівня – визначаються на рівні країни; тенденції субнаціонального (регіонального) рівня – визначаються на рівні областей, регіонів; *за часовою тривалістю*: наскрізні тенденції – притаманні декільком етапам або періоду розвитку; локальні тенденції – притаманні конкретному етапу розвитку; *за наслідками, які можна оцінити*: позитивні тенденції – приводять до покращення стану; негативні тенденції – призводять до погіршення стану; дискурсивні тенденції – наслідки однозначно оцінити не можна; *за характерними ознаками*: спільні тенденції – мають конвергентні (спільні, споріднені або навіть однакові) ознаки у різних неспоріднених системах, сферах тощо; суперечливі тенденції – мають дивергентні ознаки (розходження внаслідок регіональних, локальних або інших особливостей); *за динамікою прояву*: прогностичні тенденції – дозволяють на основі наявних тенденцій визначити вектори розвитку; динамічні тенденції – характеризуються швидким проявом і незначною тривалістю; еволюційні тенденції – є заздалегідь передбачуваними незважаючи на тимчасові зміни; *за ступенем підпорядкованості* ^{*2}: головні; підпорядковані; *за ступенем прояву* *: актуальні; потенційні.

Наголошено, в якості висновку, що тенденції розвитку університетської освіти слід досліджувати відповідно до змін в освітній, науковій і культурній сферах діяльності відповідних закладів освіти. Визначення тенденцій є важливим для дослідження об'єктів, що перебувають у розвитку (як університетська освіта) через зіставність досліджуваних національних систем (історія, культура, загальні та регіональні особливості тощо). Одним із способів об'єктивізації та верифікації тенденцій педагогічних явищ і процесів у розвитку є їх вивчення в історичній ретроспективі й перспективі. Знання тенденцій розвитку освіти дає основу для її проектування й прогнозування, доцільного оновлення, системного управління тощо. Наголосимо на важливості розгляду тлумачення понять відповідно до суспільно-політичної ситуації, притаманній певному історичному періоду.

У третьому розділі «**Розвиток вітчизняної університетської освіти (друга половина XX – початок XXI століття)**» запропоновано періодизацію розвитку університетської освіти України в окреслених хронологічних межах, визначено основні особливості кожного періоду та етапу, виокремлено тенденції її розвитку відповідно до основних характеристик; визначено український вектор у розвитку університетської освіти.

Стверджуючи, що система освіти кожної країни у своїй еволюції спирається на власну історію, традиції, рівень соціально-економічного розвитку та інституції соціально-політичної системи, зазначено, що університетська освіта як складова загальнокультурного розвитку покликана вирішувати загальноцивілізаційні та

² * Тенденції виокремлено В.І.Луговим

конкретно-прикладні питання. На основі контент-аналізу історіографічних документів і матеріалів, зазначених у джерельній базі, нами визначено два періоди розвитку університетської освіти другої половини ХХ – початку ХХІ століття: – період радянської доби (1959 – 1991 рр.); – період незалежної України (1991 – дотепер / 2014 р.). Ці періоди розвитку університетської освіти є тотожними до періоду Другої академічної революції, яка охоплює другу половину ХХ – початок ХХІ століття, триваючи дотепер.

У межах кожного періоду виокремлюємо такі етапи:

період радянської доби включає два етапи: – поєднання освіти і науки (50-і – 70-і рр. ХХ століття); – модернізація в епоху нестабільності (80-і рр. ХХ століття);

період незалежної України включає такі етапи: – інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. ХХ – початок ХХІ століття / 2003 р.); – реформаційні процеси в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.).

В основу здійсненої періодизації розвитку покладено векторний напрям розвитку університетської освіти, задекларований у відповідних нормативних документах та зреалізований у практичній діяльності цих вищих навчальних закладів. На основі загальної характеристики розвитку університетської освіти періоду радянської доби та періоду незалежної України виокремлено низку притаманних їм ознак і тенденцій.

Етап *поєднання освіти і науки* відзначається перспективним напрямом розвитку університетів як центрів зосередження наукової думки, в яких відбувається поєднання освіти та науки, фундаментальних і прикладних досліджень з подальшим їх впровадженням у навчально-виховний процес через відповідні навчальні дисципліни. 50-і – 70-і роки ХХ століття характеризувались поєднанням вищої (університетської) освіти і науки; політехнізацією навчальних закладів; збільшенням контингенту студентів природничо-математичних спеціальностей в університетах; поєднанням фундаментальних і прикладних досліджень; науковою спрямованістю університетської освіти; збільшенням часу на вивчення нормативних дисциплін; відсутністю наукових основ розроблення навчальних планів, що спричинило впровадження екстенсивного підходу, перевантаження студентів за рахунок збільшення обсягу навчального часу; багатопредметності; недооцінки зв'язку профільної підготовки студентів та їх повсякденної діяльності.

Етап *модернізації в епоху нестабільності* відзначався визнанням університетської освіти як провідного компонента вищої освіти із зазначенням, усвідомленням того, що навчальний процес має забезпечувати поєднання високої теоретичної та прикладної підготовки, диференційований підхід до навчання випускників педагогічній, дослідницькій та виробничій діяльності; підготовку фахівців за новими напрямками, що знаходяться на перетині наук. Цей етап характеризувався пролонгованим неявним реформуванням в умовах економічної та політичної нестабільності, який визначав завданням університетської освіти підготовку до появи людина нового покоління – гостро мислячої, діяльнісно практичної, творчо індивідуальної. 80-і роки ХХ століття відзначались неоднозначністю: з одного боку – зростання педагогічного навантаження, дефіцит бюджету на освіту, збільшення кількості безробітних освітян; відсутність підтримки ВНЗ з боку наукових і виробничих установ; формальність і догматизм у навчанні,

зміна свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції, низька мобільність і гнучкість освітніх установ, незначна варіативність освітніх послуг та їх відірваність від потенційного роботодавця; відсутність цілеспрямованої освітньої політики; з іншого – підтримка державної політики, формування громадської думки, підтримка високого рівня науково-технічного прогресу, здійснення інтелектуального самозабезпечення, соціальна мобільність молоді, гарантія безкоштовної освіти, високий рівень природничо-математичної, військової і техніко-технологічної підготовки, висококваліфікований сталий професорсько-викладацький склад, прагнення змінити концепцію навчального процесу, навчити студентів «мислити розкуто, нешаблонно»; початок децентралізації та демократизації вищої освіти; гуманізація процесу навчання, його часткова індивідуалізація.

Етап *інтегрування освіти, науки і виробництва* визначається завершенням формуванням вищої школи як соціальної інституції в контексті індустріального суспільства, набуття нею масового характеру під впливом потреб і характеру суспільного виробництва, що постійно ускладнювалося й вимагало все більшої кількості робітників високого рівня професійної підготовки та компетентності. Поступово зростаюча інтенсифікація використання об'єктивного наукового знання і застосування наукових досягнень у вищій освіті починають визначати зміст університетської освіти, яка набуває конкретний, прикладний характер. У 90-х роках і надалі спостерігалися зростання педагогічного навантаження, дефіцит бюджету на освіту, збільшення кількості безробітних освітян; відсутність підтримки ВНЗ з боку наукових і виробничих установ; зміна свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції, низька мобільність та гнучкість освітніх установ, незначна варіативність освітніх послуг та їх відірваність від потенційного роботодавця; проте одночасно внаслідок зміни типу суспільства з індустріального на постіндустріальне спостерігається інтеграція освіти, науки і виробництва; зміна ідеологічної і цільової основи науки, ієрархії академічних знань, інтенсифікація використання об'єктивного знання, яке визначає зміст університетської освіти; зростання інтелектуального виробництва, зміна технологій на наукомісткі; поліпарадигмальність і подвійна спрямованість освіти; віртуалізація освітніх послуг, набуття знаннями статусу основного капіталу, потреба в неперервній освіті, фундаменталізацією змісту університетської освіти, гуманізацією технічної освіти, інноваційністю у навчанні тощо. Університети, інтегруючись у європейське та світове співтовариство, мають адаптувати пропоновані ними освітні послуги не тільки до національного, а й до міжнародного ринку праці. Університети відіграють провідну роль у впровадженні випереджувального навчання належить університетам, зокрема, в поглибленні кооперації між університетами на національному та міжнародному рівнях у підготовці кваліфікованих фахівців для створення й раціонального використання інформаційних технологій у всіх сферах людської діяльності. В університетах запроваджено такі принципи випереджувальної освіти як фундаментальність та цілісність надання інформації, індивідуалізація навчання, практичне спрямування знань, застосування у навчанні сучасних технологій, що сприяло активізації трудової міграції (мобільності) високоосвічених фахівців. Спостерігається педагогізація університетської освіти через створення і збереження кафедр педагогіки в усіх типах університетів (технічних, військових, сільськогосподарських тощо).

Етап *реформаційних процесів в умовах євроінтеграції* характеризується змінами в університетському секторі освіти в контексті болонських домовленостей та угод, створенням єдиного європейського освітнього простору; підвищенням значущості та усвідомленням необхідності цілеспрямованої підготовки національної еліти в університетах України. Розвиток університетської освіти визначається процесами глобалізації, євроінтеграції, інформатизації, транснаціоналізації, співпрацею закладів вищої освіти з роботодавцями з наступною трансформацією змісту вищої освіти до потреб ринку праці, поліпроблемністю та системністю вищої освіти, цільовою освітньою політикою, регіоналізацією, заходами щодо забезпечення якості освіти у ВНЗ, запровадженням реформ у загальноєвропейському та країнознавчому контекстах з посиленням орієнтації освітніх програм на ринок праці, зміною ролі та місії університетів, масовізацією та елітарністю університетської освіти, формуванням нового мислення, створення умов для підготовки та розвитку акме-особистостей та збереження духовно-культурних цінностей.

Стратегія розвитку університетської освіти полягає у зміцненні національних освітніх систем, їх послідовній інтеграції в європейський та світовий освітній простір. Визначено й окреслено український вектор розвитку університетської освіти, яким вбачаємо формування людини з планетарною свідомістю і новим типом мисленням, що відповідає сучасним положенням теорії ноосферного та критично-інноваційного мислення.

Поділяючи думку, що освіта в інформаційному, знаннєвому суспільстві, яке націлене на інноваційну економіку, ефективно природокористування (в контексті стратегії сталого розвитку та основних положень коеволюції: постійна взаємодія людських та природних систем, їх взаємний вплив та постійна адаптація до змін), вимагає організації інноваційного підходу, підготовки фахівців з інноваційним мисленням, засвідчуємо необхідність формування планетарної свідомості та ноосферного критично-інноваційного мислення. Оскільки освіта і освітня політика, була, є і буде стратегічною сферою розвитку держави і соціуму, що в перспективі визначає та формує людський фактор, значущим є розвиток та вдосконалення освітнього простору через формування світогляду та інноваційного мислення у громадян. Інноваційність освіти має виявитися у створенні системи цілеспрямованої підготовки фахівців для здійснення професійної діяльності, які є патріотичними, професіональними, духовними та моральними. Таким чином, тенденція зміни змісту освіти зберігається, а зміст освіти коригується відповідно до вимог часу.

На основі аналізу сутнісних підходів до розвитку особистості згідно з парадигмою планетарного світосприйняття зазначаємо мету університетської освіти: створення можливостей освітнього середовища, які обумовлюють мотивацію до самовиховання, самопізнання, саморозвитку, самоорганізації, гармонізації відносин із людьми, соціумом, природою, формування загальнолюдських цінностей, лідерських якостей, відповідальності за прийняті рішення та наслідки власних дій та ін., що безпосередньо визначає ноосферний світогляд, інноваційне мислення тощо.

У процесі набуття університетської освіти формуються такі види інноваційного мислення: парадигмальне (напрацьовує методологічні інновації фундаментальних досліджень, характеризується набуттям та опануванням системи наукових знань, застосування яких забезпечує продукування необхідних інновацій, їх упровадження

та тиражування, володіє здатністю визначати стратегічну модель розвитку конкретного напрямку професійної інноваційної діяльності), концептуальне (генерується інноваціями конструктивного характеру в контексті реалізації парадигми, виявляється у комплексному новаторському розв'язанні ключових питань і розробляє нові наукові підходи та конструктивні принципи), технологічне (створює наукомісткі інновації з метою реалізації концептуального розвитку на кшталт нових технологій, інноваційних процесів, діяльності з упровадження тощо), прогностичне (володіє високим рівнем прогнозу, що визначає перспективу розвитку і гальмування механізмів інновації через знання теоретичних доктрин, концепцій, систем та ін.), моделююче (характеризується рівнем евристичного генерування інновацій і створенням інформаційних комп'ютерних продуктів, моделювання процесу розв'язання протиріч тощо), комбінаторне (генерує інновації, нові знання, синтезуючи їх із різних галузей науки, емпіричного знання й досвіду в сферу викликів і проблемних завдань).

Наголошено, що центром формування людини нового типу, яка володіє комплексом інноваційного мислення, виступає університет як елемент тріади «університетська освіта – уряд – виробництво» з усталеним інноваційним освітнім середовищем, основним завданням якого є створення майбутнього в епоху інформаційного суспільства, де стратегічна роль належить науці, техніці, високим технологіям, інтелектуальному ресурсу, і відповідно – зрощенню науки, освіти, культури, тобто засобам формування людини.

Зроблено висновок, що розвиток університету як соціокультурного феномену, що формує нову людину, залежить від комплексу тенденцій, які визначають розвиток університетської освіти України і світу, що, у свою чергу, взаємозалежне з процесами націєтворення, оскільки університет є центром формування і передачі культури та збереження духовності нації.

У четвертому розділі «**Тенденції розвитку університетської освіти України в контексті Другої академічної революції**» окреслено глобальні тенденції розвитку вищої (включаючи університетську) освіти зазначеного періоду; визначено та схарактеризовано нові вектори (тенденції) розвитку університетської освіти, зокрема тенденції ноосферизації, трансграничності, політизації, інституціоналізації й соціальної відповідальності, консолідації та комерціалізації й конкуренції.

Під академічною революцією розуміємо масштабні, різноманітні та динамічні зміни, що відбуваються в системі вищої освіти, переважно в університетському секторі. Перша академічна революція (XIX – початок XX століття) характеризувалася появою та активною діяльністю дослідницького університету гумбольдтівського типу, який поєднував наукові дослідження з навчальною діяльністю (наука + навчання).

Встановлено, що під Другою академічною революцією розуміють масштабні, різноманітні та динамічні зміни, що відбуваються в системі європейської вищої освіти у другій половині XX – на початку XXI століття, зокрема, масифікацію, що характеризується значною соціальною мобільністю, новими моделями фінансування вищої освіти, диверсифікацією систем вищої освіти, зниженням академічних стандартів, конкуренцією за місця у престижних університетах, ускладненням процедур, збільшенням кількості й ускладненням критеріїв вступу в престижні ВНЗ,

появою міжнародних рейтингів і збільшенням відстані між елітними та масовими закладами освіти. Сучасний університет (тобто університет періоду Другої академічної революції) корелює свою діяльність такими позиціями: – суспільство знань та освіти; – зв'язок підприємництва та вищої освіти; – суспільний розвиток і вища школа. Початок Другої академічної революції пов'язують із введенням у науковий обіг терміну «суспільство знань» (П. Дракер, 1969), який інтерпретувався як суспільство, що утворюється та примножується завдяки багатоманітності та здібностям. Передував цьому термін «суспільство, яке навчається» (Р. Хатчинс, 1968). Отже, університет несе знаннєве змістове навантаження та являє міжнародну інституцію для розвитку та обміну знаннями для підтримки людського розвитку.

Серед тенденцій, окреслених в документах, які визначають розвиток університетської освіти періоду Другої академічної революції, притаманними для розвитку університетської освіти України вбачаємо:

на рівні мегатенденцій – масифікацію; міжнародні рейтинги ВНЗ; міжнародну потокову мобільність; зміну характеру викладання, навчання та освітніх програм; зростання значущості забезпечення якості вищої освіти; зміну фінансування вищої освіти (суспільна користь – особиста вигода); зміну професії викладача (змістова складова та суспільна значущість); бюрократизацію університетської науки; зміну ролі та місії університетів, формування його лідерського, дослідницького та акме-середовища; розвиток і поширення ІКТ; старіння знань; продукування нового знаннєвого продукту;

на рівні субтенденцій – університетизацію вищої освіти та професіоналізацію університетської освіти, перетворення університетської освіти від елітарної через масову на егалітарну; втрату університетської монополії на підготовку кадрів вищої кваліфікації; гнучкість освітньої системи у виборі стилю, типу набуття людиною знань, умінь, формування компетентностей; створення цілісного освітнього простору; регулювання сфери зайнятості через створення взаємозв'язку ринку праці та ринку надання освітніх послуг з наступною їх трансформацією у продуктивну силу;

на рівні локальних тенденцій – нагромадження знань; розвиток самоврядування; вплив гендерної політики; поширення гуманітарного знання; розвиток інституту прав людини; розвиток парадигм і підходів; інтенсифікацію діяльності; розвиток наукової діяльності в університетах; зміну статусу університетів і працівників сфери вищої освіти; вплив ЗМІ; формування геополітики та геостратегії в контексті етнонаціональних процесів; медіа-глобалізацію; розвиток сучасного соціокультурного середовища; інноваційно-інвестиційну діяльність; просвітницьку діяльність; еволюцію наукових ідей і винаходів; перетворення університету на інституцію продукування прикладних знань; зниження якості освітніх послуг; старіння кваліфікованого професорсько-викладацького складу; нисхідну мобільність; меритократію.

Нами визначено тенденції розвитку університетської освіти, на яких раніше не акцентувалось уваги саме як на тенденціях: *трансграничності; політизації; інституціоналізації; комерціалізації* або комерціалізації і конкуренції; *консолідація; ноосферизації університетської освіти; зростання соціальної відповідальності.*

Тенденцію ноосферизації освіти розглядаємо у контексті сталого розвитку суспільства та людського розвитку, що спричиняє формування критично-інноваційного потенціалу університету, нового мислення людини в умовах університетської освіти. Ноосферизація освіти передбачає формування ноосферного мислення і ноосферної свідомості в контексті Цілей розвитку тисячоліття, визначених для світу і України. Тенденція соціальної відповідальності обумовлена завданнями Людського розвитку, що передбачає, зокрема, соціальне залучення (Social Inclusion) і соціальне відторгнення (Social Exclusion); оптимізацію зв'язку між економічним зростанням і людським розвитком. Це означає реагування на соціальні, економічні, наукові та культурні аспекти, формування глобальних знань для розв'язання глобальних проблем; розвиток критичного інноваційного мислення та активної громадянської позиції; інформованість, відкритість і прозорість діяльності закладу в рамках його автономії. Тенденція трансграничності як розширення можливості доступу до освіти за рахунок відкритих освітніх ресурсів, дистанційного навчання й інформаційно-комунікаційних технологій, створення мега-університетів передбачає економічне, наукове та освітнє співробітництво в євро регіонах і є проявом інтернаціоналізації, глобалізації та регіоналізації в університетському секторі для досягнення переваг відкритої освіти. Тенденція політизації розглядається як державна підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів, багатоаспектності третинної освіти, прогнозування змінних потреб освітньої сфери; політичні рішення щодо фінансування діяльності університетів, диверсифікація прибутків. Держава визначила пріоритетні напрями розвитку науки і техніки, що потребують державного фінансування. Тенденція інституціоналізації передбачає визначення профілів, пріоритетів, місії, інструментарію тощо – створення потенціалу суспільної користі університетської освіти; педагогічну суб'єкт-суб'єктну взаємодію суб'єктів освітнього процесу, співпрацю університету із загальноосвітньою школою та іншими закладами. Тенденція консолідації передбачає об'єднання університетів з метою вирішення спільних проблем і стратегічних завдань; співпрацю між урядами, закладами, студентами, співробітниками, працедавцями тощо; комерціалізації або комерціалізації і конкуренції – рух інтелектуального капіталу щодо створення взаємовигідного ринкового продукту із об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання прибутку через створення нового економічно-соціального середовища (людський інтелектуальний капітал та академічний інтелектуальний капітал). Зазначені тенденції розглядаємо в контексті приєднання України до глобально визнаних цілей (2000 р.) і взятих політичних зобов'язань щодо досягнення до 2015 року відповідних цілей та завдань їх реалізації (ЦРТ), установлених для України.

Освіта і наука створюють методологічні та технологічні основи для екологічних, економічних і соціальних перетворень через формування інтелектуального потенціалу нації та духовності громадян, а Людський розвиток (Human Development) є основною метою і критерієм суспільного прогресу. Основними пріоритетами визначено підвищення соціальних стандартів життя українських громадян, що ґрунтується на оновленій системі завдань та індикаторів ЦРТ (2010).

Ідеї В. Вернадського практично через століття знайшли відображення у сучасній університетській освіті та у Концепції переходу України до сталого

розвитку, що визначає основні принципи, пріоритети, заходи, напрями змін у культурі, науці та освіті, серед яких у контексті формування людини ноосфери виокремлюємо формування нового світогляду, розвиток екологічного мислення, розроблення та впровадження наукоємних технологій, захист культурного простору від негативних впливів глобалізації, подолання ментальної відчуженості, інституційне забезпечення природно-ресурсного потенціалу, моніторинг, моделювання та прогнозування екологічних та соціально-економічних процесів тощо. З позицій ноосферної концепції В. Вернадського людина не керує розвитком ноосфери, а перебуває та бере участь у її розвитку (еволюції), що, в свою чергу, вимагає усвідомлення себе (людини) як складової ноосфери, яка перебуває у постійній взаємодії та взаємозалежності з іншими її складовими.

Зазначено, що університет як мегацентр і мегаутворення, яке містить дослідницьку, викладацьку, техніко-технологічну, навчальну, творчо-пошукову та ін. складові, необмежений територіально відкритий освітній простір, з випереджувальним характером навчання (поєднання науки і навчання / викладання), творчим простором та умовами для саморозвитку і самовдосконалення особистості є саме тим осередком, у якому через комунікацію та дослідження відбувається формування людини майбутнього – Homo noospheratum. Університет як освітній інформаційно-організаційний простір, до якого входить формальне освітнє інформаційно-організаційне середовище (інформаційно-освітнє середовище, яке створює безпосередньо навчальний заклад, наукові установи, з якими він співпрацює, бази практики тощо) й неформальне освітнє інформаційно-організаційне середовище (інформаційно-організаційне середовище Інтернет, особистісне спілкування, аудіо-візуального оточення), як продуцент потужних інтелектуальних напрацювань (як і держава), має піклуватися про їх захист.

У п'ятому розділі «**Підготовка знаннєвої людини в умовах університетської освіти (XXI століття)**» окреслено підготовку знаннєвої людини в сучасному університеті в контексті реалізації тенденції еволюції навчання і викладання, окремі аспекти підготовки кваліфікованих фахівців в умовах магістратури на засадах компетентнісного підходу і формування нового знаннєвого продукту на рівні інформаційного контенту магістерських програм.

Зазначено, що в рамках університетської освіти знаннєву людину, яка вільно адаптується в суспільстві знань, можна підготувати за умови наявності професійності викладацького складу при суб'єкт-суб'єктних відносинах учасників освітнього процесу, коректно вибудованих навчальних планів, освітніх програм і робочих навчальних програм, розроблених з урахуванням вимог часу, потреб студентства, високої наукової та методичної грамотності їх розробників. Представлення цих документів (повністю чи фрагментарно) є результатом пошукового експерименту, який передбачав підготовку висококваліфікованих фахівців, проектування освітнього процесу в університетах, моделювання освітньої та професійної діяльності їх студентів. Цьому сприяли розроблені та впровадженні в освітній процес університетів програми навчальних дисциплін для спеціальності «Педагогіка вищої школи», зокрема: Вступ для університетських студій (пропедевтичний курс), Університетська освіта (Сучасна університетська освіта), Моделювання діяльності фахівця, Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця, Моделювання

діяльності, освітньої та професійної підготовки фахівця, Робота з історичними / архівними джерелами та інші.

Підготовка компетентного фахівця відповідно до розроблених освітньо-кваліфікаційних характеристик, освітньо-професійних та освітніх програм в рамках пошукового експерименту (апробація інформативного, візуального контенту навчальної дисципліни; вдосконалення відповідного контенту; корегування навчальних планів відповідно до основних цілей впровадження НРК і програм відповідно до вимог компетентнісного підходу побудови навчальних програм тощо) є засвідченням тенденції еволюціонування викладання й навчання.

Результатом запровадження ІК-технологій, окрім досягнення загальнопедагогічних цілей, є формування інформаційної культури майбутніх викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів, інтенсифікація усіх рівнів освітнього процесу; самореалізація, авторське самовираження, зміна мотивації; наукоємність комп'ютерних технологій, системна інтеграція, соціалізація через створення інформаційного середовища, включення у світовий інформаційно-освітній простір, створення банку даних, суб'єкт-суб'єктна взаємодія та налагодження партнерських взаємовідносин. Зазначено, що професіоналізм викладача оцінюється не лише через безпосереднє спілкування в межах навчальних занять, а й дистантно – через розроблені навчальні програми, дистанційні електронні курси, сукупність освітнього ресурсу.

Говорячи про трансформацію університетів, розуміємо, насамперед, прогресивний професорсько-викладацький склад, який реагує на виклики часу та впроваджує нові технології, форми, методи, інтегрує вже існуючі для підвищення якості освітнього процесу та освітніх послуг. Світовою тенденцією, на жаль, залишається стійке зниження якості освіти, зумовлене такими причинами, як упровадження деструктивних інновацій, падінням престижу освіти, її недофінансування, що викликає неможливість суміщення масовості та елітарності освіти. Наразі вважається, що запровадження ІТ й ІКТ може підвищити якість навчання через зміну мотивації студентів щодо шляхів і способів отримання освітніх послуг.

Представлено інформаційний контент авторських навчальних програм, зокрема “Вступ до університетських студій”, “Університетські студії” (Сучасна університетська освіта), “Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця”, “Робота з історичними / архівними джерелами” у контексті результатної парадигми навчання, оскільки університетська освіта країни потребує фахівців, здатних на високому професійному рівні координувати, організувати та регулювати освітній процес у вищій школі, впроваджувати сучасні технології тощо.

Зазначено, що інформативна складова сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців в умовах університетської освіти – нової генерації викладачів вищої школи – і має відповідати як сучасним викликам часу, так і мати випереджувальний характер. Ми спиралися на положення, що визначають підґрунтя сучасної університетської освіти України – форсайтна педагогіка (або педагогіка співробітництва, підтримки та випередження), студентоцентризм (максимальне наближення освіти до здібностей студента), перетворення університетської освіти з освітньої послуги на продуктивну силу зі збереженням її духовного потенціалу.

Встановлено, на що спрямована потреба магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи. Це, зокрема: толерантність, лідерство, тайм-менеджмент, риторика, громадянське виховання, педагогічна майстерність, управління (менеджмент), міжкультурна взаємодія, аксіологія, андрагогіка, інклюзивна освіта, етичні аспекти, соціальна активність, саморозвиток тощо.

Наголошено, що формування компетентностей випускників вищих навчальних закладів має орієнтуватися як на вимоги роботодавців, так і очікування студентів, поєднувати традиційні та інноваційні підходи до освітньої підготовки фахівців усіх ступенів вищої освіти, оптимізувати освітній процес за рахунок укрупнення дисциплін та інтеграції змісту модулів, визначати пріоритети в контексті євроінтеграційних процесів (та тенденцій) та засвідчувати тенденції, притаманні періоду Другої академічної революції.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення актуальної наукової проблеми – визначення та обґрунтування тенденцій розвитку університетської освіти України періоду другої половини ХХ – початку ХХІ століття з урахуванням змін Другої академічної революції. Результати проведеного дослідження підтвердили правомірність покладеного в його основу припущення, а реалізовані мета і завдання дали підстави сформулювати такі висновки та рекомендації, що мають теоретичне і практичне значення:

1. Схарактеризовано університетську освіту як історико-культурний феномен, що вмістив такі моделі підготовки фахівців: від моделей відчуття вищості та цілеспрямованої підготовки еліти (гумбольдтівської (німецької), наполеонівської (французької), англосаксонської) через практико-орієнтовані німецьку (мобілізаційно-реформаційну), французьку (абсолютистсько-політичну), британську (еклектичну) та американську (мобілізаційно-колоніальну) до триєдності навчання, наукового дослідження і виховання. Університет напрацював такі моделі організації: університет студентів (корпорація з чотирма факультетами, вибором студентського ректора; студентським самоврядуванням), університет викладачів (система факультетів з централізованим навчанням, групуванням викладачів за дисциплінами, які викладають, та присвоєваними вченими ступенями), колегіальний тьюторський університет (децентралізоване навчання, існування студентських об'єднань), коледж-університет (проміжна модель, орієнтована на централізацію навчання в окремих структурних підрозділах із загальним контролем). Сучасний університет у своїй основі має гумбольдтівську та ньюменівську моделі. Класичний університет розглядаємо як когнітивну модель Всесвіту, де поєднані знання про цілісність буття, природні процеси та закономірності, теологічні, соціально-економічні, юридичні, історико-культурні, лінгвістичні, психологічні та інші феномени.

Порівняно із західноєвропейськими, українські університети як регіональні навчальні заклади з різним державним підпорядкуванням мали відмінні характеристики: структуру, організацію навчального процесу, кадрове забезпечення. Університети середньовіччя відзначались автономією, гуманізацією та гуманітаризацією університетського знання; зміною змісту навчальних дисциплін

відповідно до вимог часу, державних потреб та унормовуючих актів; світським та громадянським характером університетської освіти; двомовністю закладів освіти; мобільністю студентського та викладацького складу; в період XIX – першій половині XX століття – зміною систем навчання; обмеженням доступу до вищої освіти; централізацією системи освіти; частковим занепадом університетської освіти (закриттям університетів в Україні); втратою університетської автономії; педагогізацією університетської освіти. Наскрізною тенденцією є зміна змісту освіти та форм навчання відповідно до вимог часу і потреб суспільства.

Проведений аналіз розвитку університетської освіти дав змогу виявити нові напрями подальшого розвитку університетської освіти й передбачити перспективи наукової роботи – виокремити тенденції її розвитку.

2. Обґрунтовано теоретичні основи дослідження тенденцій розвитку університетської освіти, які полягають у наступному: відповідно до логіки виконуваного дослідження (теоретичне) застосовуємо такі основні підходи його виконання: цілісний; системний; синергетичний; комплексний; міждисциплінарний; компетентнісний; діяльнісний; культурний; парадигмальний; цивілізаційний; акмеологічний. Провідним визначаємо міждисциплінарний, оскільки на сучасній (неокласичній) стадії розвитку науки спостерігається зростання міждисциплінарних і комплексних проблемно орієнтованих досліджень, які змінюють традиційні межі між теоретичними та прикладними дослідженнями, фундаментальними і прикладними науками. Сучасне наукове дослідження набуває ознак міждисциплінарності і стає більш актуальним завдяки новому розумінню цінності наукового знання, його значущості не тільки як інтелектуального надбання, а й як такого, що має проєктивний потенціал (сучасна наукова теорія частково спирається і на інтуїцію, що постає чинником інтеграції та міждисциплінарного синтезу наукового знання). Таким чином, вбачаючи міждисциплінарність основою для створення нового знанневого продукту в інформаційному суспільстві, виокремимо міждисциплінарні аспекти вивчення феномену університетської освіти для підтвердження утворення нового знанневого продукту у цій галузі.

3. Виокремлено основні періоди розвитку університетської освіти в Україні у другій половині XX – на початку XXI століття, схарактеризовано особливості кожного періоду та встановлено тенденції.

Аналіз розвитку університетської освіти України у другій половині XX – початку XXI століття дозволив виокремити такі періоди її розвитку: – період радянської доби (1959 – 1991 рр.); – період незалежної України (1991 – дотепер). Ці періоди розвитку університетської освіти є тотожними до періоду Другої академічної революції, яка охоплює другу половину XX – початок XXI століття, триваючи дотепер. В межах кожного періоду виокремлюємо такі етапи: період радянської доби включає два етапи: – поєднання освіти і науки (50-і – 70-і рр. XX століття); – модернізація в епоху нестабільності (80-і рр. XX століття); період незалежної України включає такі етапи: – інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. XX – початок XXI століття / 2003 р.); – реформаційні процеси в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.). На основі загальної характеристики розвитку університетської освіти періоду радянської доби та періоду незалежної України виокремлюємо низку притаманних їм ознак та тенденцій:

Етап поєднання освіти і науки (50-і – 70-і роки ХХ століття) характеризувався поєднанням вищої (університетської) освіти і науки; політехнізацію навчальних закладів; збільшенням контингенту студентів природничо-математичних спеціальностей в університетах; поєднанням фундаментальних і прикладних досліджень; науковою спрямованістю університетської освіти; збільшенням часу на вивчення нормативних дисциплін; відсутністю наукових основ розроблення навчальних планів, що спричинило впровадження екстенсивного підходу, перевантаження студентів за рахунок збільшення обсягу навчального часу, багатопредметності, недооцінки зв'язку профільної підготовки студентів та їх повсякденної діяльності.

Етап модернізації в епоху нестабільності (80-і роки ХХ століття) відзначився неоднозначністю: з одного боку – зростання педагогічного навантаження, дефіцит бюджету на освіту, збільшення кількості безробітних освітян; відсутність підтримки ВНЗ з боку наукових і виробничих установ; формальність і догматизм у навчанні, зміна свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції, низька мобільність і гнучкість освітніх установ, незначна варіативність освітніх послуг та їх відірваність від потенційного роботодавця; відсутність цілеспрямованої освітньої політики; з іншого – підтримка державної політики, формування громадської думки, підтримка високого рівня науково-технічного прогресу, здійснення інтелектуального самозабезпечення, соціальна мобільність молоді, гарантія безкоштовної освіти, високий рівень природничо-математичної, військової і промислової підготовки, висококваліфікований сталий професорсько-викладацький склад, прагнення змінити концепцію навчального процесу, навчити студентів «мислити розкуто, нешаблонно»; початок децентралізації та демократизації вищої освіти; гуманізація процесу навчання, його часткова індивідуалізація.

Період незалежності України позначений також неоднозначними векторами розвитку освіти. На етапі інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. ХХ – початок ХХІ століття / 2003 р.) у 90-х роках і надалі спостерігалися зростання педагогічного навантаження, дефіцит бюджету на освіту, збільшення кількості безробітних освітян; відсутність підтримки ВНЗ з боку наукових і виробничих установ; зміна свідомості молоді у бік неповаги до вищої освіти як інституції, низька мобільність та гнучкість освітніх установ, незначна варіативність освітніх послуг та їх відірваність від потенційного роботодавця; проте одночасно внаслідок зміни типу суспільства з індустріального на постіндустріальне спостерігається інтеграція освіти, науки і виробництва; зміна ідеологічної і цільової основи науки, ієрархії академічних знань, інтенсифікація використання об'єктивного знання, яке визначає зміст університетської освіти; зростання інтелектуального виробництва, зміна технологій на наукомісткі; поліпарадигмальність та подвійна спрямованість освіти; віртуалізація освітніх послуг, набуття знаннями статусу основного капіталу; потреба в неперервній освіті, фундаменталізація змісту університетської освіти, гуманізація технічної освіти, інноваційність у навчанні тощо.

Етап реформаторських процесів в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.) відзначився на початку ХХІ століття процесами глобалізації, євроінтеграції, інформатизації, транснаціоналізації, початком співпраці закладів вищої освіти з роботодавцями з наступною трансформацією змісту вищої освіти до потреб ринку

праці, поліпроблемністю та системністю вищої освіти, цільовою освітньою політикою, регіоналізацією. Розвиток вищої (університетської) освіти характеризувався вдосконаленням якості і креативності університетів, забезпеченням якості освіти у ВНЗ, болонськими реформами у загальноєвропейському та країнознавчому контекстах з посиленням орієнтації освітніх програм на ринок праці, зміною ролі і місії університетів, масовізацією та елітарністю університетської освіти, формуванням нового мислення, створенням умов для підготовки та розвитку акме-особистостей.

4. Розроблено (здійснено) класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти. На основі аналітичних доповідей, національних звітів, проектів розвитку вищої освіти та інших стратегічних світових і державних документів, наукових розвідок нами виокремлено такі групи тенденцій: *вперше* представлено класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти за різними ознаками: *за регіоном розповсюдження*: мегатенденції (або глобальні тенденції), субтенденції, регіональні тенденції; *за рівнем встановлення пріоритетів розвитку та впровадженням (виокремленням) у процесі стратегічного планування і соціально-економічного розвитку*: транснаціональні, національні, субнаціональні; *за часовою тривалістю*: наскрізні тенденції, локальні тенденції; *за наслідками, які можна оцінити*: позитивні тенденції, негативні тенденції, дискурсивні тенденції; *за характерними ознаками*: спільні тенденції, суперечливі тенденції; *за динамікою прояву*: прогностичні тенденції, динамічні тенденції, еволюційні тенденції; *за ступенем підпорядкованості*: головні, підпорядковані; *за ступенем прояву*: актуальні, потенційні;

5. Визначено тенденції розвитку університетської освіти України з урахуванням змін Другої академічної революції; визначено та схарактеризовано нові тенденції розвитку університетської освіти в умовах євроінтеграції, на яких раніше не акцентувалось уваги саме як на тенденціях: *трансграничності* (розширення можливості доступу до освіти за рахунок відкритих освітніх ресурсів, дистанційного навчання й інформаційно-комунікаційних технологій; створення мега-університетів); *політизації* (державна підтримка наукової та інноваційної діяльності університетів, багатоаспектності третинної освіти, прогнозування змінних потреб освітньої сфери; політичні рішення щодо фінансування діяльності університетів, диверсифікація прибутків); *інституціоналізації* (визначення профілів, пріоритетів, місії, інструментарію тощо – створення потенціалу суспільної користі університетської освіти); *консолідації* (об'єднання університетів з метою вирішення спільних проблем і стратегічних завдань; співпраця між урядами, закладами, студентами, співробітниками, працедавцями тощо); *комерціалізації / або комерціалізації й конкуренції* (рух інтелектуального капіталу щодо створення взаємовигідного для всіх учасників ринкового продукту із об'єктів інтелектуальної власності з метою отримання прибутку); *ноосферизації університетської освіти* (формування критично-інноваційного потенціалу університету та нового мислення людини в умовах університетської освіти) та *зростання соціальної відповідальності* (реагування на соціальні, економічні, наукові та культурні аспекти; формування глобальних знань для розв'язання глобальних проблем, розвиток критичного мислення та активної громадянської позиції; інформованість, відкритість і прозорість

діяльності закладу в рамках його автономії); репрезентовано український вектор розвитку університетської освіти;

6. Окреслено особливості підготовки знаннєвої людини в умовах сучасної університетської освіти. Виокремлені продуктивні аспекти та тенденції розвитку університетської освіти дали змогу актуалізувати досвід підготовки фахівців в умовах університетської освіти України з урахуванням тенденцій її розвитку. Знаннєву людину в рамках університетської освіти підготувати можна за сприяння, окрім професійності викладацького фактору при суб'єкт-суб'єктних відносинах, коректно вибудованих навчальних планів, освітніх програм і робочих навчальних програм, розроблених з урахуванням вимог часу, потреб студентства, високої наукової та методичної грамотності викладачів-розробників. Представлення цих документів (повністю чи фрагментарно) є результатом пошукового експерименту, який передбачав розроблення програм навчальних дисциплін для спеціальності Педагогіка вищої школи з подальшим їх упровадженням в освітній процес університетів. Результати пошукового експерименту засвідчили тенденції еволюціонування викладання й навчання, що дало змогу спроектувати зміст навчальних дисциплін і змодельовати діяльність фахівця із застосуванням ІКТ. Урахування основних результатів проведеного дослідження дало змогу визначити український вектор у розвитку європейської університетської освіти – формування людини з новим типом мислення, яке є невіддільним від розуміння планетарної свідомості (ноосферизація освіти).

За результатами дослідженнями сформульовано такі рекомендації: оптимізувати умови підготовки в університетах людини нового покоління шляхом: – поєднання поглибленого вивчення основних предметів з вивченням специфічних курсів для формування інноваційного мислення, що характерні для елітарної освіти; – забезпечення тісного зв'язку з академічними науковими установами для впровадження новітніх педагогічних технологій і спеціалізованих курсів; – підтримки наукових шкіл світового рівня для стабілізації системи інформаційного та матеріального забезпечення науки; – державної підтримки талановитої молоді, обдарованих студентів, перспективних аспірантів і докторантів, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян, забезпечення інноваційного фонду для наукових досліджень; – дієвої реалізації соціальних функцій науки, що формують духовно-інтелектуальний (освітній, культурний та ін.) і проектно-економічний (узагальнені системні технології, економічний та ін.) потенціали суспільства.

Для виконання акме-функції університет має стати центром формування акме-особистості XXI століття: – університет як центр громадського і наукового життя (наука сконцентрована навколо викладання набуває характеру всезагальної вченості); – університет як продуцент бізнес-ідей (наукові розробки зосереджуються навколо конкретних прикладних проблем, які розв'язуються тимчасовими групами вчених); – університет як центр викладання (наукові розробки здійснюються спеціальними відокремленими від університетів установами).

Процес генерування інновацій здійснювати з урахуванням базових принципів формування людини – висококваліфікованого фахівця з новим типом мислення: соціалізації (передбачає уміння особистості коректно оцінювати соціальні явища та прогнозувати своє ставлення та поведінку відповідно до їх функціонування),

аксіологізації (передбачає виховання на загальнолюдських (загальноцивілізаційних) цінностях, які визначають суспільний розвиток), активної життєвої та соціальної / громадянської позиції (є умовою мобілізації студентів і сприяє формуванню комунікативних, організаційних умінь та творчості), референтації (забезпечує розвиток значущих персоніфікованих ідеалів з ноосферним мисленням), професіоналізації (розвиває професійне пізнання, творчі здібності, повагу, здатність до генерації професійно значущих інновацій), культури (формує культуру поведінки, світогляд, поведінку), духовності (визначає сутнісний і змістовий стан людини), фізичної та моральної досконалості (передбачає активне запровадження здоров'язбережувальних технологій, гармонізацію фізичного, емоційного та мисленнєвого розвитку) тощо.

Вбачаємо за необхідне введення до навчальних планів усіх магістерських програм дисципліни «Сучасна університетська освіта», яка сприятиме формуванню уявлення майбутніх викладачів університетів та інших вищих навчальних закладів про те, як запровадження нових навчальних дисциплін у процес університетської підготовки фахівців уможливує підвищення їх конкурентоздатності на ринку праці, прискорить адаптацію випускників до нових умов праці, що, у свою чергу, передбачає порівняльний аналіз умов здійснення / набуття університетської освіти у ХХ та ХХІ столітті з відповідями на питання: чи не відбувається руйнація університетської освіти, чи доречним є сучасна реорганізація університетської освіти (автономія, мобільність, соціальна справедливість, громадська ініціатива тощо), чи доцільним і доречним є підготовка фахівців відповідної кваліфікації тощо.

Упровадження нового без конструктивного аналізу можливих ризиків спричиняє протиріччя та негаразди в суспільстві. Очевидною є потреба проаналізувати, систематизувати, узагальнити факти і явища та окреслити можливості використання накопиченого досвіду для подальшого продуктивного розвитку університетської освіти України. Перспективним напрямом подальших досліджень визначаємо виокремлення тенденцій розвитку університетської освіти України в контексті інтеграційних процесів, змін Другої академічної революції, академічного капіталізму, створення інтегрованого освітнього середовища.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ПУБЛІКУВАЛИСЯ МАТЕРІАЛИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографії:

1. *Терентьєва Н.* Розвиток університетської освіти: історія, сучасність, тенденції : моногр. / Н. Терентьєва. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2015. – 428 с. (26,75 ум.др.арк.).
2. *Терентьєва Н.* Підготовка магістрантів спеціальності «Педагогіка вищої школи»: реалізація компетентнісного підходу // В кн. : Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри : монограф. / редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л., Сисоєва С. О., Чернуха Н. М., Терентьєва Н.О. / Н. Терентьєва. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. – 368 с. – С. 320–334.

3. *Терентьєва Н.* Тенденції розвитку університетської освіти: Друга академічна революція // В кн. : Вища освіта: досвід і перспективи : монограф. / редкол. : Н. М. Чернуха, О. В. Малихін, Н. О. Терентьєва, Т. О. Саврасова-В'юн, М. В. Козир / Н. Терентьєва. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2015. – 336 с. – С. 41–61.
4. *Терентьєва Н.* Цілі розвитку тисячоліття в Україні: інтеграція у стратегічне планування розвитку вищої освіти // В кн. : Вища освіта України: ризики, сподівання, успіхи : монограф. / редкол. : Євтух М. Б., Горяна Л. Г., Терентьєва Н. О. / Н. Терентьєва. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 420 с. – С. 50–70.
5. *Терентьєва Н.* Вища освіта і культура в глобальному цивілізаційному вимірі: виробництво нового знанневого продукту // В кн. : Вища освіта України в умовах глобалізації суспільства : монограф. / редкол. : Горяна Л. Г., Терентьєва Н. О.; за наук. ред. М. Б. Євтуха. – К. : Агроосвіта, 2015. – 300 с. – С. 130–148.
Публікації у фахових виданнях України:
6. *Терентьєва Н.* Міждисциплінарність як основа нового знанневого продукту в інформаційному суспільстві / Н. Терентьєва // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний вісник НАПН України / ред. кол. В. Г. Кремень (гол. ред.) та ін. – 2016. – № 1 (90). – С. 59–65.
7. *Терентьєва Н.* Тенденції розвитку університетської освіти: до питання класифікації / Н. Терентьєва // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 132. – С. 7–10.
8. *Терентьєва Н.* Проектування змісту навчальної дисципліни “Робота з архівними / історичними джерелами” / Н. Терентьєва // Педагогічна освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Університет, 2015. – № 24. – С. 4–9.
9. *Терентьєва Н.* Проектування освітньої програми підготовки магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи / Н. Терентьєва // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 130. – С. 93–97.
10. *Терентьєва Н. О.* Лідерство в освіті – декларація чи реальність / М. Б. Євтух, Н. О. Терентьєва // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Збірник наукових праць : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2015. – Випуск 12 (55). – Частина 1. – С. 34–43.
11. *Терентьєва Н. О.* Український вектор у розвитку європейської університетської освіти / М. Б. Євтух, Н. О. Терентьєва // Освітологічний дискурс. – 2014. – № 4 (8). – С. 130–143 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://od.kubg.edu.ua/>.
12. *Терентьєва Н.* Еволюція окремих базових понять університетської освіти (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) / Н. Терентьєва // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – 2014. – № 24 (317). – С. 113–119.
13. *Терентьєва Н.* Загальна характеристика університетської освіти в Україні у повоєнний період (50–70-і роки ХХ століття) / Н. Терентьєва // Педагогічна

- освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Університет, 2014. – № 21. – С. 21–25.
14. *Терентьєва Н.* Інтеграція університетської освіти та економіки в умовах Другої академічної революції (загальний огляд) / Н. Терентьєва // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Випуск 24. – С. 300–306.
 15. *Терентьєва Н.* Критично-інноваційний потенціал університетської освіти як результат євроінтеграційних процесів / Н. Терентьєва // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Випуск 23. – С. 214–219.
 16. *Терентьєва Н.* Моделювання освітньої та професійної підготовки магістрантів спеціальності Педагогіка вищої школи / Н. Терентьєва // Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць. – К. : НУОУ, 2014. – Вип. 6 (43). – С. 202–207.
 17. *Терентьєва Н.* Основні аспекти реалізації компетентнісного підходу в університетах України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / Н. Терентьєва // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2014. – Вип. 46. – Ч. 3. – 212 с. – С. 126–133.
 18. *Терентьєва Н.* Підготовка фахівців спеціальності Педагогіка вищої школи: особливості викладання пропедевтичної дисципліни / Н. Терентьєва // Вища освіта України. – № 3 (додаток 2). – 2014. – Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія: теорія, технології». – Т. 1. – С. 253–259.
 19. *Терентьєва Н.* Векторність у розвитку університетської освіти / Н. Терентьєва // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 21. – С. 214–220.
 20. *Терентьєва Н.* До питання співпраці університету і школи: з досвіду роботи / Н. Терентьєва // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч. 4. – 488 с. – С. 260–267.
 21. *Терентьєва Н.* До тлумачення понять «тенденція» та «тенденційність» розвитку університетської освіти / Н. Терентьєва // Педагогічна освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Університет, 2013. – № 19. – С. 18–21.
 22. *Терентьєва Н.* Друга академічна революція: зміна викладацької діяльності / Н. Терентьєва // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – 2013. – Випуск 23 (276). – С. 97–102.
 23. *Терентьєва Н.* Застосування ІКТ у процесі підготовки викладачів вищої школи в умовах університетської освіти (на прикладі спеціальності Педагогіка вищої школи) / Н. Терентьєва // Вища освіта України: теорет. та наук.-метод. часопис. – 2013. – № 3 (50). – Dodatok 1. Педагогіка вищої школи : методологія, теорія, технології. – Т. 2. – К.-Ялта, 286 с. – С. 236–239.

24. *Терентьєва Н.* Людина ноосфери: можливості університетської освіти / Н. Терентьєва // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 17. – С. 176–181.
25. *Терентьєва Н.* Людський розвиток: концепт цілей тисячоліття у контексті університетської освіти / Н. Терентьєва // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 20. – С. 162–168.
26. *Терентьєва Н.* Реформування університетського сектору освіти у 80-х роках ХХ століття: загальні тенденції / Н. Терентьєва // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 19. – С. 320–326.
27. *Терентьєва Н.* Тенденція політизації: пріоритетні напрями наукової та інноваційної діяльності університетів у ХХІ столітті / Н. Терентьєва // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 63. – Херсон : ХДУ, 2013. – С. 354–359.
28. *Терентьєва Н.* Зародження вищої (університетської) освіти в Україні ХVІ – ХІХ ст. : основні аспекти / Н. Терентьєва // Педагогічна освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Університет, 2012. – № 17. – С. 10–13.
29. *Терентьєва Н.* Основні тенденції розвитку університетської освіти кінця першого десятиліття ХХІ століття: європейський вимір / Н. Терентьєва // Педагогіка і психологія. Науково-теоретичний та інформаційний вісник НАПН України / ред. кол. В. Г. Кремень (гол. ред.) та ін. – 2012. – № 3 (76). – С. 22–27.
30. *Терентьєва Н.* Педагогічна взаємодія в університетах України: тенденція інституціоналізації / Н. Терентьєва // Педагогічний альманах : Зб. наук. праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. – Випуск 16. – С. 177–182.
31. *Терентьєва Н.* Реформації в умовах інтегрування університетської освіти, науки та виробництва: короткий огляд / Н. Терентьєва // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». Тематичний випуск «Європейська інтеграція вищої освіти України у контексті Болонського процесу». – № 3 (дод. 2). – Том 1. – К., 2012. – С. 66–69.
32. *Терентьєва Н.* Тенденції розвитку університетської освіти в Україні: стан дослідженості (початок ХХІ століття) / Н. Терентьєва // Педагогічна освіта. Теорія і практика. Педагогіка і психологія : Зб. наук. пр. / Редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Університет, 2012. – № 18. – С. 12–16.
33. *Терентьєва Н.* Тенденції розвитку університетської освіти в Україні II половини ХХ – початку ХХІ століття: концепція дослідження / Н. Терентьєва // Теоретичний та науково-методичний часопис «Вища освіта України». Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – № 3 (46). – Том 2. – К., 2012. – С. 390–399.
34. *Терентьєва Н.* Зародження європейської університетської освіти / Н. Терентьєва // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск LX (60). – Херсон : ХДУ, 2011. – С. 33–40.

Публікації у зарубіжних періодичних виданнях:

35. *Terentieva N.* Higher Education and Culture: Global Challenges // Science and education a new dimension : Pedagogy and Psychology, III (36). Issue : 74, 2015 / Dr. Vamos Xenia (editor-i-chief). Budapest, 2015. – P. 11–14. [Електронний ресурс]
36. *Терентьєва Н.* Проектування змісту навчальної дисципліни «Університетські студії» для студентів спеціальності «Педагогіка вищої школи» / Н. Терентьєва // Science and education a new dimension : Pedagogy and Psychology, II (14). Issue : 27, 2014 / Dr. Vamos Xenia (editor-i-chief). Budapest, 2014. – P. 67–70.
37. *Терентьєва Н.* Ноосферна освіта в контексті сталого розвитку: університетський сектор / Н. Терентьєва // Science and education a new dimension. Vol. 2 March 2013 / Dr. Vamos Xenia (editor-i-chief). Budapest, 2013. – P. 38-41.
38. *Терентьєва Н. О.* Транскордонне співробітництво України в сфері університетської освіти: правові аспекти та тенденції розвитку / М. Б. Євтух, Н. О. Терентьєва // Міжнародний науковий вісник : збірник наукових статей за матеріалами XXV Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Кошице – Мішкольц, 27–30 листопада 2012 / ред. кол. Ф. Г. Ващук (голова), Х. М. Олексик, І. В. Артьомов та ін. – Ужгород : ЗакДУ, 2013. – Вип. 6 (25). – С. 7–13.
39. *Терентьєва Н.* Трансграничное сотрудничество: университетский сектор Украины / Н. Терентьєва // Science and education a new dimension : Pedagogy and Psychology, I (6). Issue : 10, 2013 / Dr. Vamos Xenia (editor-i-chief). Budapest, 2013. – P. 142–145.
- Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:*
40. *Терентьєва Н.* Підготовка наукової еліти в університетах України: проблеми, перспективи / Н. Терентьєва // Викладач і студент: умови особистісно-професійного зростання : збірник доповідей і тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 травня 2014 р.). – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.А., 2014. – С. 151–153.
41. *Терентьєва Н.* Тенденція політизації: напрями наукової діяльності університетів України (XXI століття) / Н. Терентьєва // Освітня політика держави: філософія, методологія, практика [Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 23-24 жовтня 2013] / за ред. Є. М. Суліми, В. П. Андрущенко ; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Тематичний випуск: збірник наукових статей. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 133–136.
42. *Терентьєва Н.* Університет як осередок формування акмеособистості / Н. Терентьєва // Розвиток професіонала і професіоналізму: теорія і практика : зб. наук. пр. (Україна – Болгарія) / за заг. ред. С. П. Архіпової. – Черкаси : ФОП Гордієнко Є.І., 2014. – С. 342–345.
43. *Терентьєва Н.* Формування нового мислення як ноосферного утворення / Н. Терентьєва // Акмеологія – наука XXI століття : матер. IV Міжнародної науково-практичної конференції, 30 трав. 2014 р., м. Київ / М-во освіти і науки України, Укр. Академ. Акмеол. наук, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; редкол. :

- В. О. Огнев'юк, В. М. Антонов, О. А. Дубасенюк та ін.]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – С. 418–423.
44. *Терентьєва Н.* Модерність навчально-наукової діяльності / Н. Терентьєва // Освіта. – № 29 (5620). – 2–9 липня 2014 р. – С. 3.
45. *Терентьєва Н.* Друга академічна революція: зміна професії викладача університетів / Н. Терентьєва // Вища школа: інтеграція і співробітництво освітніх систем : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (25–26 квітня 2013 р.). – Черкаси, 2013. – С. 37–39.
46. *Терентьєва Н.* Інноваційний академічний університет як середовище освіченості, інтелігентності, науки / Н. Терентьєва // Цілі та результати освітніх реформ: українсько-польський діалог : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 15–16 травня 2013 р., м. Київ / М-во освіти і науки України, Нац. акад. пед. наук України, Вища пед. школа Спілки польських вчителів (м. Варшава, Республіка Польща), Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; за заг. ред. Огнев'юка В.О. [редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, С. О. Сисоєва, Т. Левовицький, Е. Хофман]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – С. 166–171.
47. *Терентьєва Н.* Людський розвиток: концепт Цілей Тисячоліття / Н. Терентьєва // Актуальні проблеми здоров'язбереження в молодіжному середовищі ХХІ століття : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 листопада 2013 року, м. Київ) / упор. Л. Г. Горяня, І. М. Маруненко, Н. О. Терентьєва. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2013. – С. 127–133.
48. *Терентьєва Н.* Підготовка інтелектуальної наукової еліти в університетах / Н. Терентьєва // Традиції та новації сучасної освіти в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 18-19 квітня 2013 р. – Сімферополь : ДІАЙП, 2013. – С. 7–10.
49. *Терентьєва Н.* Приоритетные задачи деятельности университетов Украины: наука и инновации (The top-priority task of Ukrainian universities activity: science and innovations) / Н. Терентьєва // Innovations in education: ideas, projects, work experience: Collected materials of International Distance Scientific and Practical Conference, May 13–15, Budapest 2013. – P. 224–228.
50. *Терентьєва Н.* Тенденції розвитку університетської освіти у контексті академічної революції / Н. Терентьєва // Педагогічна освіта і наука в умовах класичного університету: традиції, проблеми, перспективи: у 3-х т. Т. 1. Підготовка педагогічних кадрів у вищій школі: виклики, проблеми, динаміка змін : зб. наук. пр. / за ред. М. Євтуха, Д. Герцюка, К. Шмидта. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – С. 357–364.
51. *Терентьєва Н.* Транскордонне співробітництво: можливості університетської освіти / Н. Терентьєва // Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта (21–22 березня 2013 року). – Ялта : РВНЗ КГУ, 2013. – Ч. 1. – С. 183–187.
52. *Terentieva N.* The teaching activity in the second part of XX – at the beginning XXI century: vectorial directions / N. Terentieva // VYZNAM L'UDSKEHO POTENCIALU V REGIONALNOM ROZVOJI. – 3. rocnik / Zbornik vedeckych prac z medzinarodnej vedeckej konferencie 22–23.11.2013. Podhajska, Slovensko. – С. 158–165.

53. *Терентьєва Н.* Зародження європейської університетської освіти: квадрилиум / Н. Терентьєва // Таврійський вісник освіти. Науково-методичний журнал. – № 3 (39). – Херсон, 2012. – С. 19–26.
54. *Терентьєва Н.* Наукова взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу Університету (з досвіду кафедри теорії та історії педагогіки Гуманітарного інституту КУБГ) / Н. Терентьєва // Психолого-педагогічні засади діяльності вчителя: історія, теорія, практика: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (8-9 листопада 2012 р., м. Херсон). – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2012. – С. 211–213.
55. *Терентьєва Н.* Підготовка наукової еліти в університетах України в умовах нового інформаційного суспільства: проблеми, перспективи / Н. Терентьєва // Сучасні стратегії університетської освіти: якісний вимір : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (28–29 березня). – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – С. 160–167.
56. *Терентьєва Н.* Розвиток особистості в умовах університетської освіти / Н. Терентьєва // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства : матер. Міжнарод. наук.-практ. конф., 13 груд. 2012 р. / М-во осв. і науки України, молоді та спорту України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Благод. фонд сприян. розв. осв. ім. Б. Грінченка ; [редкол. : В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, О. В. Безпалько, Н. М. Віннікова]. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. – С. 170–175.
57. *Терентьєва Н.* Суспільно-історичні передумови виникнення університетської освіти / Н. Терентьєва // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Бердянської сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (22 вересня 2012 р.): у 5-ти частинах. – Д. : ТОВ «Інновація», 2012. – ч. 3. – С. 129–131.
58. Вступ до університетських студій : навч. прогр. для студ. ОКР магістр / Київ. ун-т. ім. Б. Грінченка; [уклад. : Терентьєва Н. О.]. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 58 с.
59. Робота з архівними (історичними) джерелами : прогр. для студ. ОКР магістр / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; [уклад. : Терентьєва Н.О.]. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2015. – 72 с.

АНОТАЦІЇ

Терентьєва Н.О. Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля МОН України. – Сєверодонецьк, 2016.

У дисертації окреслено теоретичні основи дослідження тенденцій розвитку університетської освіти; здійснено загальну характеристику розвитку університетської освіти України у період другої половини ХХ – першої половини ХХІ століття (період радянської доби включає етапи: поєднання освіти і науки (50-і – 70-і

рр. XX ст.); модернізації в епоху нестабільності (80-і рр. XX ст.); період незалежної України – інтегрування освіти, науки і виробництва (90-і рр. XX – початок XXI ст. / 2003 р.); реформаційні процеси в умовах євроінтеграції (2004 – 2014 рр.) з виокремленням тенденцій розвитку, притаманних кожному періоду; розроблено класифікацію тенденцій розвитку університетської освіти за різними ознаками (за регіоном розповсюдження; за рівнем встановлення пріоритетів розвитку та впровадженням (виокремленням) у процесі стратегічного планування і соціально-економічного розвитку; за часовою тривалістю; за наслідками, які можна оцінити; за характерними ознаками; за динамікою прояву; за ступенем підпорядкованості; за ступенем прояву); зазначено тенденції розвитку з урахуванням змін Другої академічної революції на рівні мегатенденцій, субтенденцій та локальних тенденцій; визначено векторні напрями розвитку університетської освіти України (ноосферизації, соціальної відповідальності, трансграничності, політизації, інституціоналізації, консолідації та комерціалізації й конкуренції); окреслено український вектор розвитку університетської освіти.

Ключові слова: вища освіта, університетська освіта, тенденції, тенденції розвитку, Друга академічна революція, новий знанневий продукт, український вектор у розвитку університетської освіти.

Терентьева Н.А. Тенденции развития университетского в Украине (вторая половина XX – начало XXI столетия). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01. – Общая педагогика и история педагогики. Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля. – Северодонецк, 2016.

В диссертации обозначены теоретические основы исследования тенденций развития университетского образования; представлена общая характеристика развития университетского образования Украины в период второй половины XX – первой половины XX века (период советской эпохи включает этапы: объединение образования и науки (50-70-е гг. XX в.) модернизации в эпоху нестабильности (80-е гг. XX в.), период независимой Украины – интеграция образования, науки и производства (девяностые гг. XX – начало XXI в. / 2003г.); реформаторские процессы в условиях евроинтеграции (2004 – 2014)) с обозначением тенденций развития, присущих каждому периоду.

Разработана классификация тенденций развития университетского образования по различным признакам (региону распространения: мегатенденции (или глобальные тенденции), субтенденции, региональные тенденции; уровням установления приоритетов развития и внедрением (выделением) в процессе стратегического планирования и социально-экономического развития: транснациональные, национальные, субнациональные; временной продолжительности: доминирующие (преобладающие) общие тенденции, локальные тенденции; результатам, которые можно оценить: позитивные, негативные, дискурсивные; характерным признакам: общие, противоречивые; динамике проявления: прогностические, динамические, эволюционные; степени подчиненности; степени проявления).

Указаны тенденции развития университетского образования периода Второй академической революции, которые присущи Украине: на уровне мегатенденций - масификация; международные рейтинги вузов; международная потоковая мобильность; изменение характера преподавания, обучения и образовательных программ; рост значимости обеспечения качества высшего образования; изменение финансирования высшего образования (общественная польза - личная выгода), смена профессии преподавателя (содержательная составляющая и общественная значимость); бюрократизация университетской науки; изменение роли и миссии университетов, формирование его лидерской, исследовательской и акме-среды; развитие и распространение ИКТ; старение знаний; производство нового знанневого продукта; на уровне субтенденций – университетизация высшего образования и профессионализация университетского образования, преобразование университетского образования от элитарного через массовое к эгалитарному; потеря университетской монополии на подготовку кадров высшей квалификации; гибкость образовательной системы в выборе стиля, типа получения человеком знаний, умений, формирования компетентностей; создание целостного образовательного пространства; регулирования сферы занятости через создание взаимосвязи рынка труда и рынка предоставления образовательных услуг с последующей их трансформацией в производительную силу; на уровне локальных тенденций – накопление знаний; развитие самоуправления; влияние гендерной политики; распространение гуманитарного знания; развитие института прав человека; развитие парадигм и подходов; интенсификация деятельности; развитие научной деятельности в университетах; изменение статуса университетов и работников сферы высшего образования; влияние СМИ; формирование геополитики и геостратегии в контексте этнонациональных процессов; медиа-глобализация; развитие современной социокультурной среды; инновационно-инвестиционная деятельность; просветительская деятельность; эволюция научных идей и изобретений; преобразование университета в институт продуцирования прикладных знаний; снижение качества образовательных услуг; старение квалифицированного профессорско-преподавательского состава; нисходящая мобильность; меритократия.

Определены векторные направления развития университетского образования Украины: ноосферизация (формирование критически инновационного потенциала университета и нового мышления человека в условиях университетского образования), социальная ответственность (реагирование на социальные, экономические, научные и культурные аспекты формирование глобальных знаний для решения глобальных проблем, развитие критического мышления и активной гражданской позиции; информированность, открытость и прозрачность деятельности учреждения в рамках его автономии), трансграничность (расширение возможности доступа к образованию за счет открытых образовательных ресурсов и дистанционного обучения и информационно-коммуникационных технологий, создание мега-университетов), политизация (государственная поддержка научной и инновационной деятельности университетов, многоаспектности третичной образования, прогнозирования изменяющимся потребностям образовательной сферы; политические решения по финансированию деятельности университетов, диверсификация доходов), институционализация (определения профилей,

приоритетов, миссии, инструментария и т.д. – создание потенциала общественной пользы университетского образования), консолидация, комерционализации и конкуренции (движение интеллектуального капитала по созданию взаимовыгодного для всех участников рыночного продукта из объектов интеллектуальной собственности с целью получения прибыли).

Очерчен украинский вектор развития европейского университетского образования как формирования человека с новым типом мышления в контексте планетарного сознания.

Ключевые слова: высшее образование, университетское образование, тенденции, тенденции развития, Вторая академическая революция, новый знаниевый продукт, украинский вектор в развитии университетского образования.

Terentieva N.O. Tendencies of university education development in Ukraine (the second half of XX – the beginning of XXI century). – Manuscript copyright.

Thesis for a Doctor Degree in Pedagogy, Specialty 13.00.01 – General pedagogics and the history of pedagogics. – East-Ukrainian National University named after Volodymyr Dahl, Severodonetsk, Kyiv, 2016.

The thesis deals with the theoretical basis of the research trends of university education; general characteristics of university education in Ukraine during the second half of the XX – early XXI century (which include stages during the Soviet era: a combination of education and science (50 – 70ies. of XX century.) modernization in the era of instability (80ies of XX century.) during independent Ukraine – integration of education, science and industry (90ies of XX – beginning of XXI century / 2003), the reform process in terms of European integration (2004 – 2014)) with distinguishing trends appropriate in each period; trends classification of university education on different grounds (by region distribution, in terms of setting priorities for the development and implementation (distinguishing) in strategic planning and socio-economic development for the temporal duration, according to the results that can be measured, the characteristic features; the dynamics manifestation, the degree of subordination, the degree of expression); defined trends according to Second academic revolution changes at megatendency, deconcentration and local levels; defined vector directions of university education in Ukraine (noospherization, social responsibility, translimitation, politicization, institutionalization, consolidation, commercialization and competition); Ukrainian vector of university education.

Keywords: high education, university education, tendencies, tendencies of development, Second academic revolution, new knowledge product, ukrainian vector in university education development.